

Mordovin Maxim

A HONTI ISPÁNSÁGI VÁR KUTATÁSA 2011-BEN

Hont falu területén csatornázási munkákhoz kapcsolódóan megelőző régészeti feltárást végeztünk. A több helyszínen nyitott szondák többsége negatívnak bizonyult, jelezve a lelőhely nagymértékű pusztulását. Ugyanakkor az egyetlen pozitív szondában az ispánsági vár különleges szerkezetű sáncának maradványaira bukkantunk. Az erődítés belső favázának gerendái mintavételre is alkalmasak voltak. További leletanyag rendkívül csekély mennyiségben került elő. Ez szinte kizárólag kora Árpád-kori kerámiából állt.

Kulcsszavak: *Hont, Árpád-kor, ispánsági vár, erődítés, sánc, kerámia*

2011. május 2. és július 31. között a magyar-szlovák határon fekvő Hont faluban (1. kép), a csatornaépítéshez kapcsolódóan több szakaszban megelőző régészeti feltárássra és szakfelügyelet elvégzésére nyílt lehetőség.¹ A falu Szög nevű részén a kutatások során a már korábról is ismert ispánsági vár sáncának kisebb részletét tártunk fel, illetve paleolitik emlékek után kutattunk. A tanulmányban a vár feltárt maradványait és a lelőhely állapotát mutatom be.

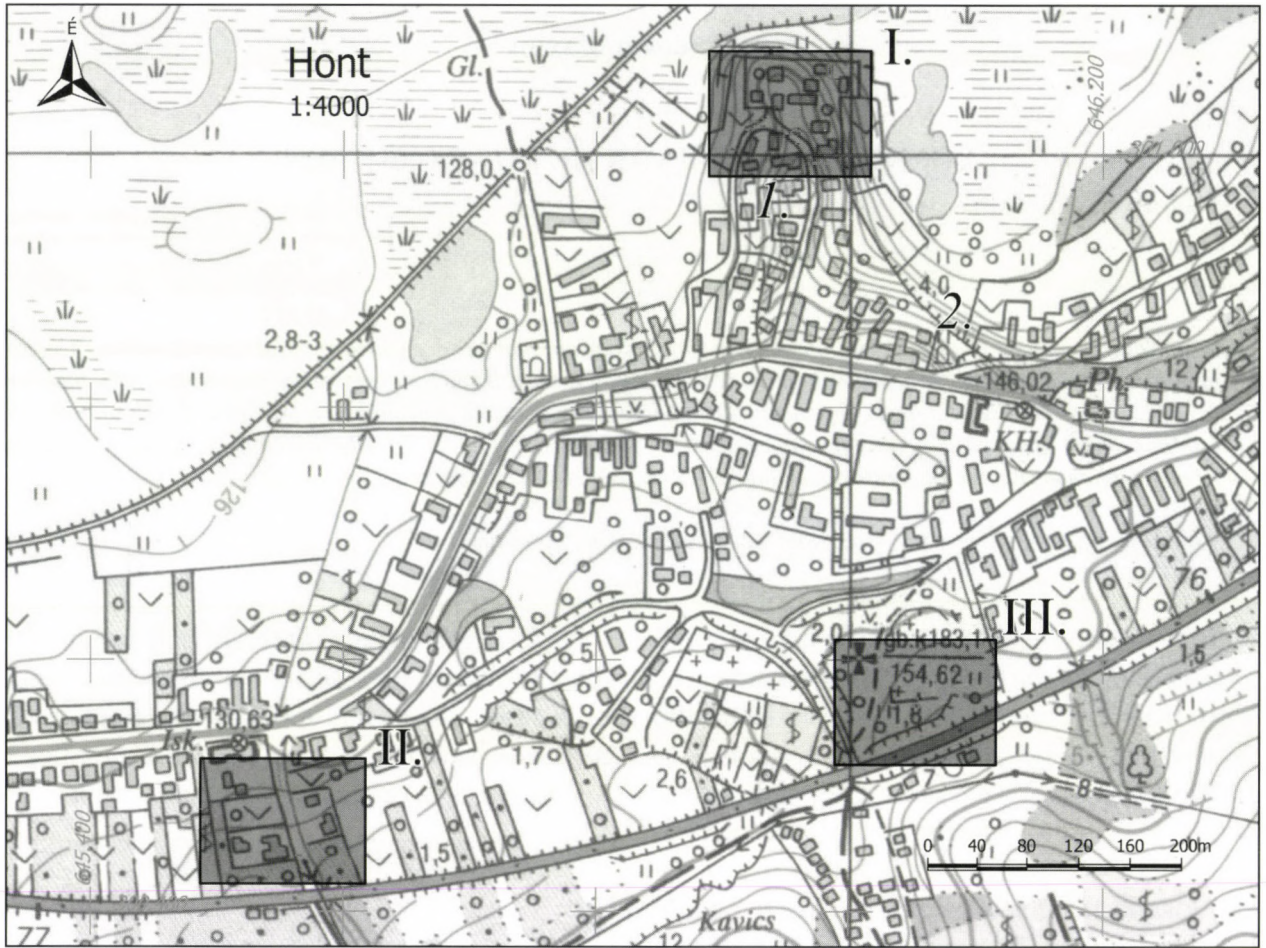
A lelőhely fekvése

Hont jelenleg a magyarországi Nógrád megyéhez tartozik, de 1918-ig Hont megye egyik települése volt (DERCSÉNYI 1954, 35). Maga a vár a Börzsöny-hegység északi peremén, egy kisméretű, folyami hordalékos, homokos félszigetre épült, mélyen benyúlva az Ipoly árterébe. Ezt a félszigetet hívják Szögnek. Az Ipoly jelenlegi medre a félszigettől 300-400 m-re található, de a ma is gyakran víz alá kerülő mocsaras árterület szinte teljesen körbeveszi a vár helyét (legutóbb 2002-ben érte el az árvíz a félsziget lejtőit). Az első katonai felmérés a keleti, északi és nyugati oldalon még jelöli a holtágat, ebből mára csak a keleti és az északi szakaszok maradtak meg (2. kép).

A félsziget tengerszint feletti magassága 140 m, a környezetéhez képest 10 m-re emelkedik ki. A lapos dombhátat dél felől egy jelentős méretű árok határolja, amely leválasztja a területet a Börzsönyhöz csatlakozó alacsony dombos vi-

1. kép Hont fekvése
Abb. 1 Die Lage von Hont

2. kép Az ispánsági vár helye a mai falu területén. 1: Szög; 2: Felvégi kápolna; I: Ispánsági vár;
II: Általános iskola; III. Római katolikus templom

Abb. 2 Die Stelle der Gespanschaftsburg im heutigen Dorf. 1: Szög; 2: Kapelle am oberen Dorfende;
I: Gespanschaftsburg; II: Grundschule; III. Römisch-katholische Kirche

dékről. A magasabb hegyek 1 km-re kezdődnek a vár helyétől (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29). A félsziget viszonylag egyenletes, lapos felszínű, észak felé fokozatosan elkeskenyedő. A legmagasabb pontja a déli határoló árok északi szélénél található, ahol az egykori ispánsági vár déli sánca is futhatott. A félsziget gerincén átvezető mai Hunyadi utca a közepe táján nyugati irányban fordul, ahol a domb aljához vezetve egy erőteljes bevágást képez. Itt van a várhely legalacsonyabb pontja.

Az egykori ispánsági vár helye nagyrészt beépített, de a házak többségének már nincs

állandó lakosa. A beépítettség az elmúlt fél évszázad folyamán csökkent, az 1970-es évek óta több épületet lebontottak, bár néhány esetben újak is épültek. Sajnos az építkezést régészeti kutatás nem előzte meg. Az egykori – modern – sűrűbb beépítést a régészeti kutatások is kimutatták. A ma üresen álló területeken is szinte mindenütt nagyszámú 19-20. századi házalapozásokkal, közművekkel, szemetes gödrökkel találkoztunk. Mindez alapvetően meghatározta az ispánsági vár fennmaradásának esélyeit és mértékét.

Történeti adatok

A vár és a település kora Árpád-kori történetére vonatkozóan alig rendelkezünk írott forrással. Hagyomány szerint névadója az a Hont vitéz volt, aki Szent István seregében harcolt Koppány ellen, s e szolgálataiért kapott birtokot a Duna mellett, többek között a középkori Hont megye déli részén. A vitéz neve szerepel az 1002. évi pannonhalmi oklevélben, de amúgy a későbbi fennmaradású krónikákból értesülünk róla: (ERDÉLYI 1902, 589: „...*astantibus ducibus videlicet Poznano, Cuntio*”; SRH I, 313: „...*principes Hunt et Paznan*”; SRH I, 297: „...*adierunt [...] Hunt et Poznan*”; SRH I, 188: „...*venit Hunt et Pazman duo fratres carnales, milites coridati orti de Svevia*.”). Ezek alapján a várat Hont lovagról nevezhették el, míg a megyét a várról (KRISTÓ 1988, 374). A tényleges megye legkorábbi ismert említése 1156-ból való, ekkor említik az ispánját és a honti esperességet is (ÁMTF III, 200).

A korai megye kiterjedése nem ismert pontosan, de számos közvetett adat arra utal, hogy kezdetben területileg hozzá tartozott Nógrád megye és az egész zólyomi erődispánság. Legalábbis ezt bizonyítja, hogy a Zólyom és Nógrád megyék túlsó oldalán lévő Liptó és Rima (Kishont) megyék területe egyházilag a honti főesperesség alá tartozott (KRISTÓ 1988, 376, 385–386; MALINIAK 2011, 43, 45). Györffy György éppen fordítva rekonstruálta a folyamatot. Szerinte Hont megyét a korábbi Nógrádból hasították ki (ÁMTF III, 156).

A honti ispánsági várat az írott források egyetlen egy alkalommal sem említik. Alapítási és pusztulási idejére a régészeti adatok mellett legfeljebb közvetett történeti információkból lehet következtetni. A 13. század elejétől (leghamarabb adatolhatóan egy 1418-as átírásban fennmaradt 1231-es oklevéltől) kezdve találkozunk a honti várnépek vagy a várföldek említésekor a „*castrum de Hunt*”, „*castrum Hunth*” stb. szófordulatokkal. Azonban azon túl, hogy a várszervezet még működött, a vár létezését

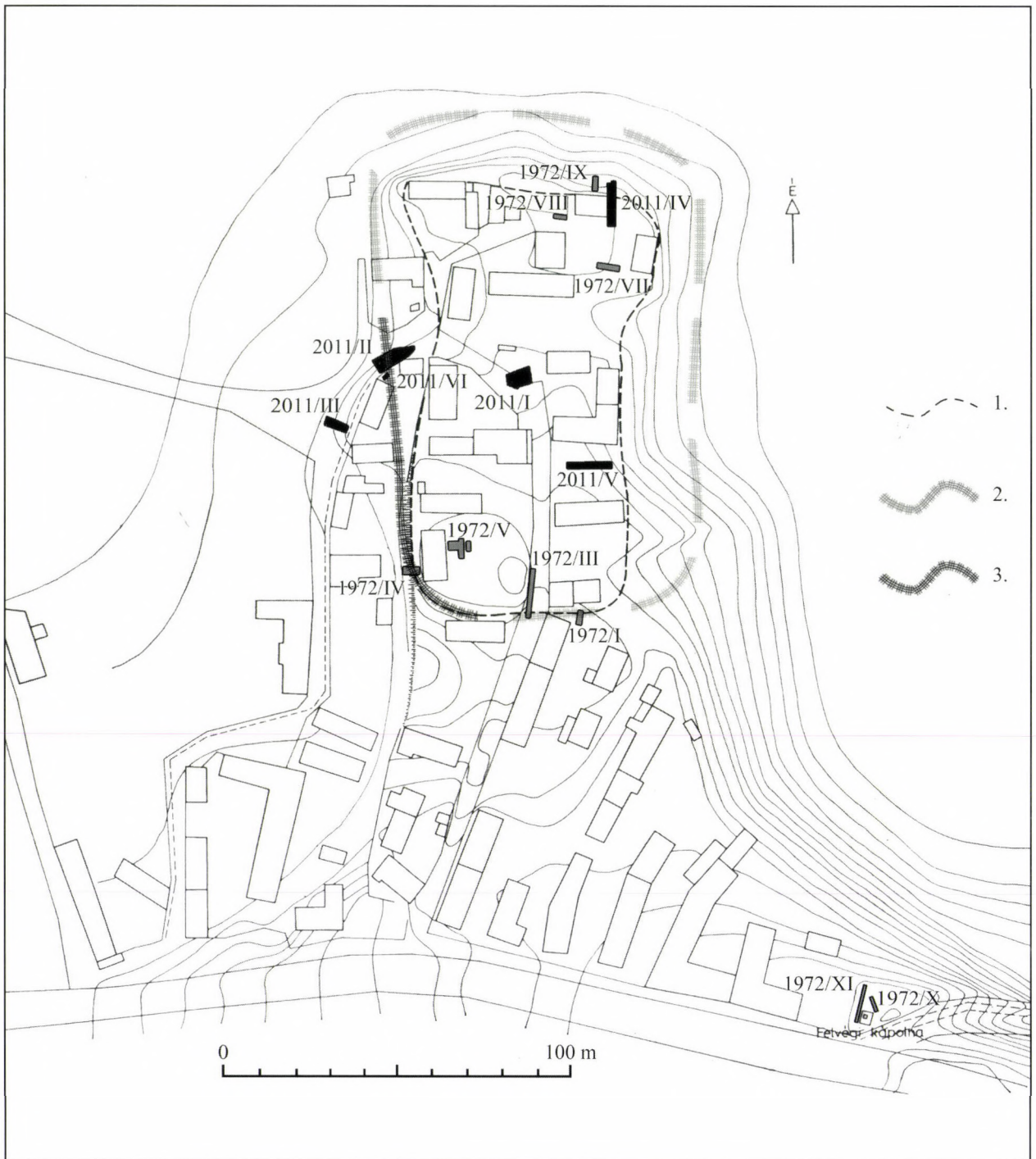
ezek alapján nem tudjuk igazolni, hacsak nem tekintjük bizonyítéknak, hogy 1256-ban említik a Hontvár seregeinek parancsnokát. A vár közvetett említése az 1280-as évektől tűnik el a forrásokból (BAKÁCS 1971, 46–47). A történelmi szerepének végét egyértelműen jelzi az 1284. évi eladományozása (BAKÁCS 1971, 46).

Még részleteiben nem kutatott kérdés, hogy mely erősség léphetett a jelentőségét veszített honti ispánság vár helyére. A jelen tanulmány keretein belül erre nem is térhetek ki, de kézenfekvő lenne a már 1276-tól említett csábrági Litva várára gondolni (BAKÁCS 1971, 47). Az biztos, hogy a szűken vett régióban 1311–1321 között (Csák Máté fennhatósága alatt) már Drégely vette át és játszotta a megyeszékhely szerepét (DERCSÉNYI 1954, 177).

A késő középkorban Hont már egyszerű faluvá fejlődött vissza. Az egykori esperesi székhelyen a pápai tizedjegyzék 1332-ben és 1337-ben említ egy plébániát. A királyi várföldek a Hont-Pázmány nemzetség kezére kerültek, majd Zsigmond király korában Tari Lőrinc kapta adományképpen (BAKÁCS 1971, 124). Utána 1438-ban már Albert király Pálóczi György érseket iktatta be a falu birtokába. Az oklevél szerint Hont ekkor már Drégely várának tartozéka volt. A hódoltság idején elnéptelenedett és 1630-ban pusztaként emlékeznek meg róla (DERCSÉNYI 1954, 225). A lakosság visszaköltözése nem sokkal a terület visszafoglalása után, talán még az 1680-as években megindult. Az 1715. évi országos összeírás már 11 családfőt sorol fel a falu területén (1715. évi országos összeírás, Hont vármegye, f. 37–38; f. 469–470).

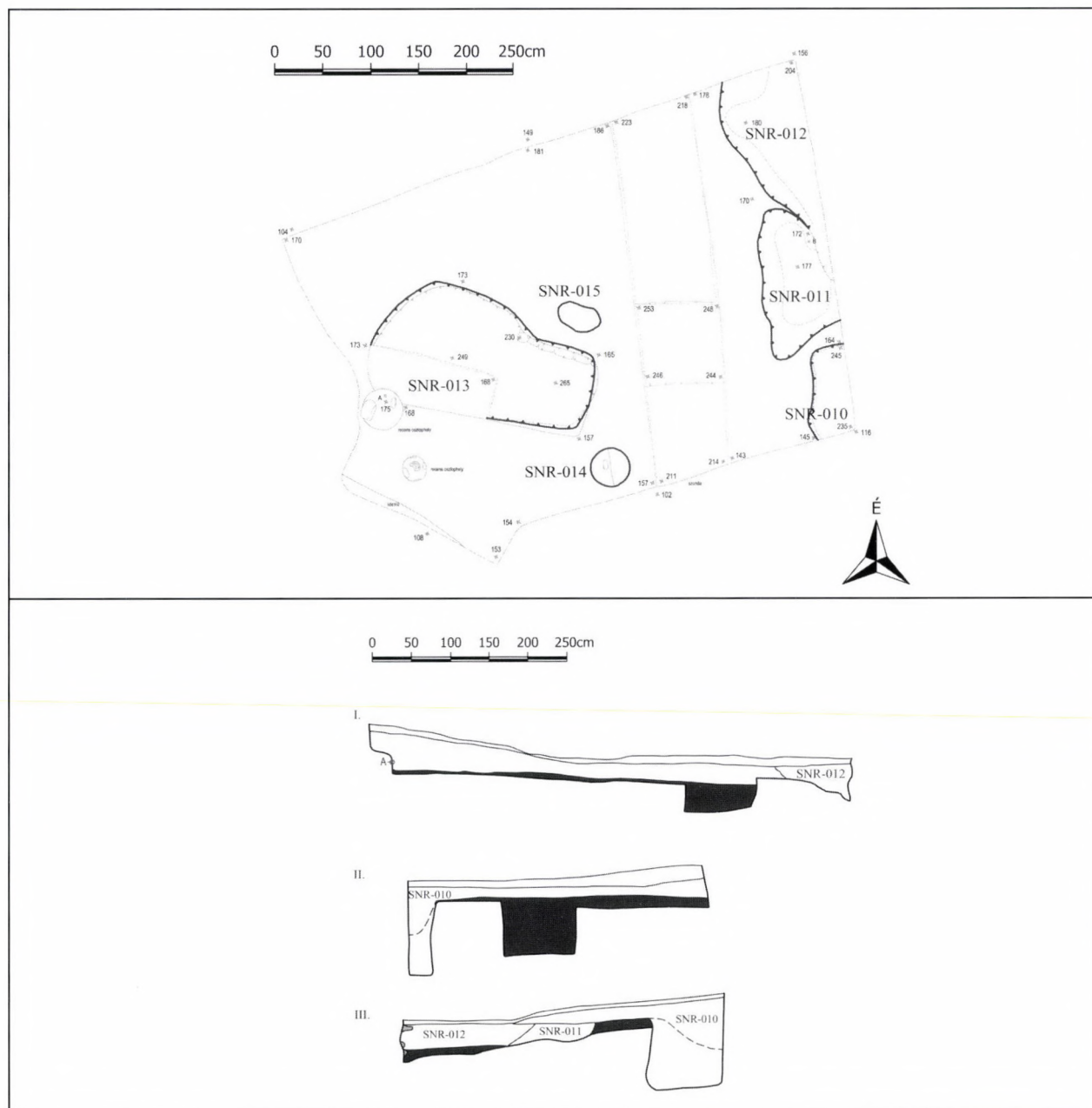
A vár kutatástörténete

A vár kutatása viszonylag későn indult. A legelső adatok is inkább az általánosabb leírások keretében jelennek meg. Így pl. Vályi András az 1799-es munkájában azt állítja, hogy a falun kívül, a Kukucska-hegyen még állnak a „Pázmán” vár falai (VÁLYI 1799, 189). Az említésén és a helyi hagyományon kívül az említett helyen nincs

3. kép Az 1972 és 2011 évi kutatások helyszínei a honti vár környezetében (1: a sánc feltételezett nyomvonal az 1972. évi kutatások alapján; 2: a vár feltételezhető kiterjedése; 3: a sánc rekonstruálható nyomvonal a feltárt maradványok alapján)

Abb. 3 Orte der Forschungen in den Jahren 1972 und 2011 in der Umgebung der Burg von Hont (1: Die vermutliche Spurlinie des Walls aufgrund der Forschungen von 1972; 2: Die vermutliche Ausdehnung der Burg; 3: Rekonstruktion der Spurlinie des Walls aufgrund der freigelegten Reste)

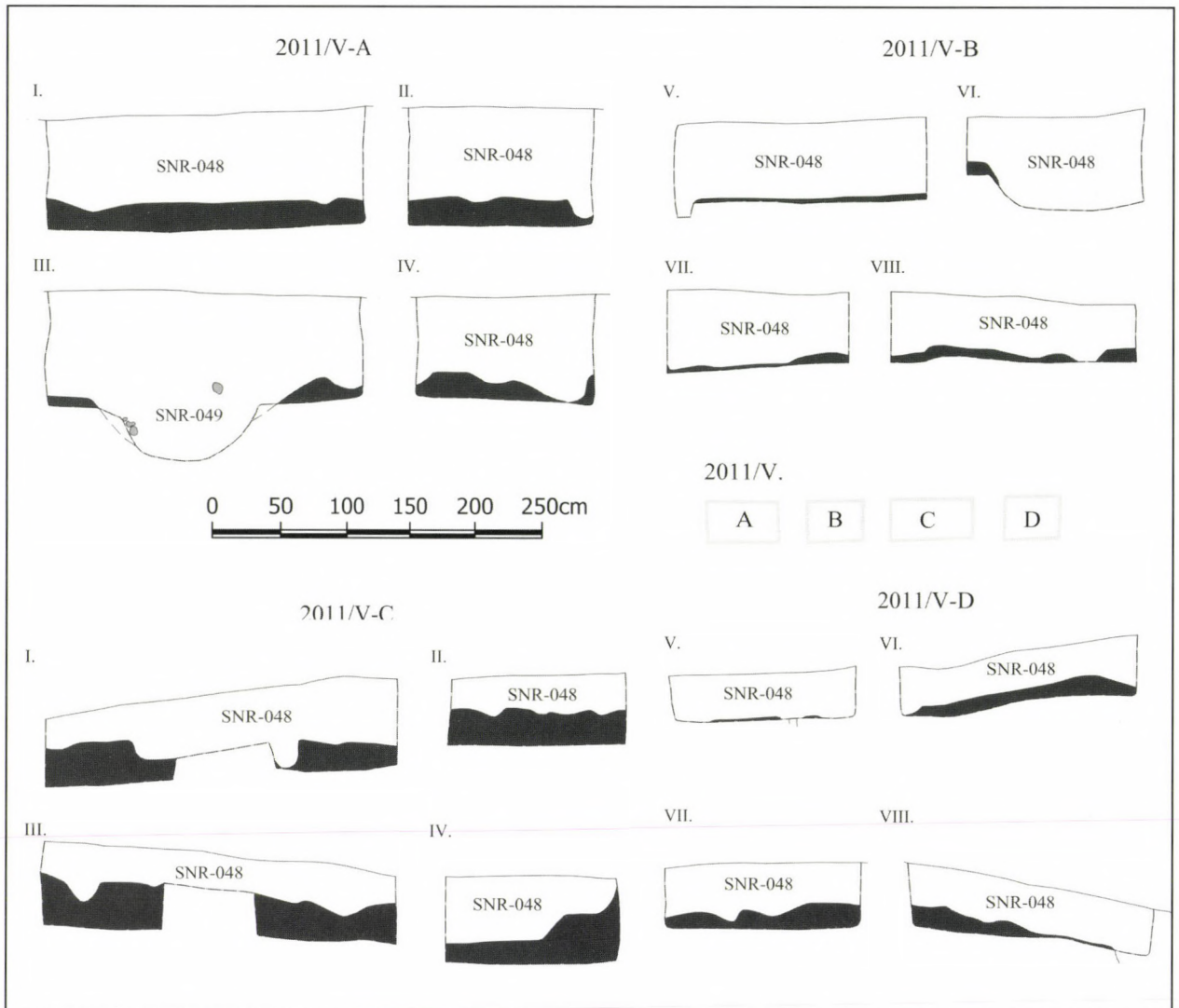

4. kép 1: 2011/I. szelvény felszínrajza; 2: 2011/I. szelvény metszetei (I: északi metszet; II: déli metszet; III: keleti metszet)

Abb. 4, 1: Oberflächenzeichnung vom Abschnitt 2011/I; 2: Profile des Abschnitts 2011/I (I: Nordprofil; II: Südprofil; III: Ostprofil)

nyoma kőfalaknak. Mivel a mai ismereteink szerint az ispánsági vár nem ott helyezkedett el, így a megnevezett vár azonosítására nincs módunk. A 19. század végén Hőke Lajos említette a vár árkat, majd az adatait Reiszig Ede vette át (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29).

Az 1930-as években Soós Elemér tett még kísérletet a vár lokalizálására a mai falu nyugati végén, a templomdomb aljánál. Az általa jelzett területen azonban a 2011. évi kutatások során csak őskőkori leleteket találtunk (Soós 1889-1928).

5. kép 2011/V. szelvény A és B szakaszának metszetei (2011/V-A: I: déli metszet; II: nyugati metszet; III: északi metszet; IV: keleti metszet. 2011/V-B: V: déli metszet; VI: keleti metszet; VII: nyugati metszet; VIII: északi metszet); a 2011/V. szelvény C és D szakaszának metszetei (2011/V-C: I: déli metszet; II: keleti metszet; III: északi metszet; IV: nyugati metszet. 2011/V-D: V: keleti metszet; VI: déli metszet; VII: nyugati metszet; VIII: északi metszet)

Abb. 5 Profile der Strecken A und B vom Abschnitt 2011/V (2011/V-A: I: Südprofil; II: Westprofil; III: Nordprofil; IV: Ostprofil. 2011/V-B: V: Südprofil; VI: Ostprofil; VII: Westprofil; VIII: Nordprofil); Profile der Strecken C und D des Abschnitts 2011/V

(2011/V-C: I: Südprofil; II: Ostprofil; III: Nordprofil; IV: Westprofil. 2011/V-D: V: Ostprofil; VI: Südprofil; VII: Westprofil; VIII: Nordprofil)

A területre először Patay Pál lokalizálta a honti ispánsági várat, majd 1972-ben a Börzsöny hegységben végzett szisztematikus kutatások során Nováki Gyula és Miklós Zsuzsa megtalálták a vár sáncrezseleteit és a váron be-

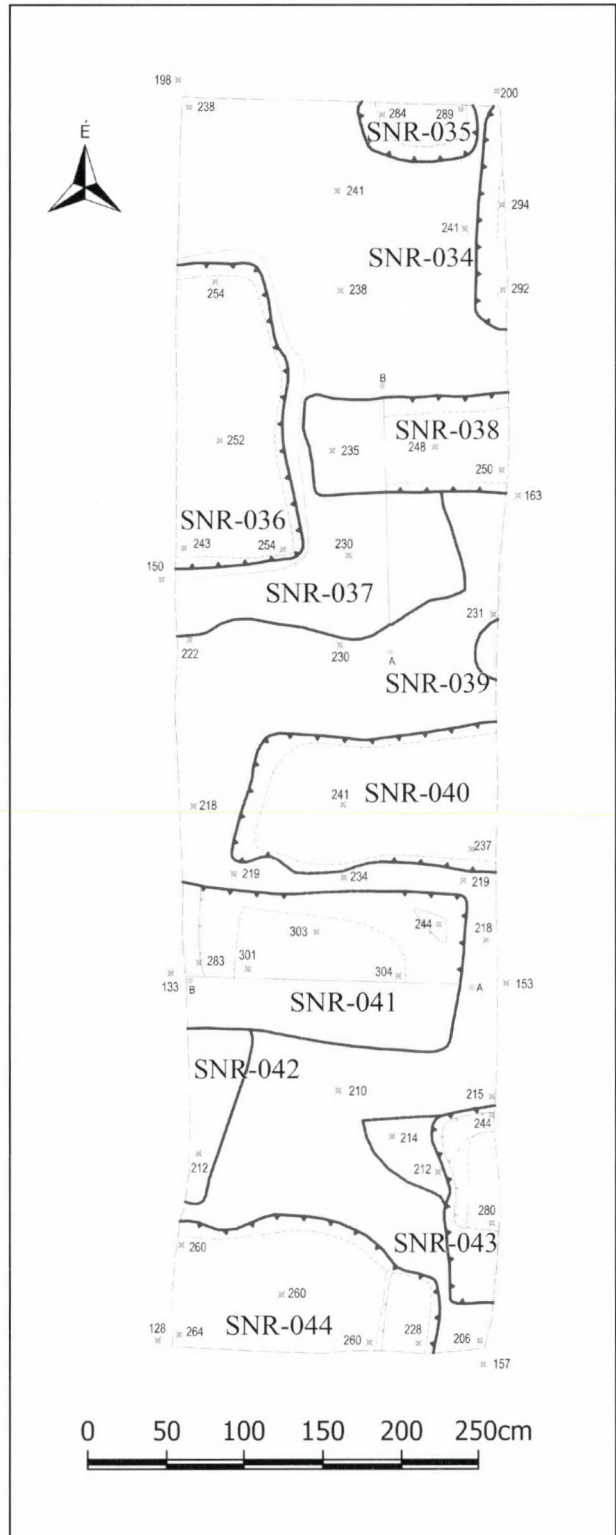
lülü néhány objektumot. A feltárások során a vár területén kilenc szelvényt nyitottak, további kettőt a Felvégi kápolna elnevezésű helyszínen, a vártól kb. 100 m-re délkeletre, ahol egy középkori templomot feltételeztek (3. kép).

Az utóbbi helyszínen a temetőre utaló egyértelmű nyomokon kívül semmilyen, közelebbről keltezhető lelet nem került elő, ahogyan épületmaradványokat sem találtak. A vár területén csak négy helyen bukkantak középkori jelenségekre (egy esetben a sánc maradványaira), a többi szelvényben csak másodlagos helyzetben lévő, Árpád-korra keltezhető kerámiatöredékek kerültek elő (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 29–40).

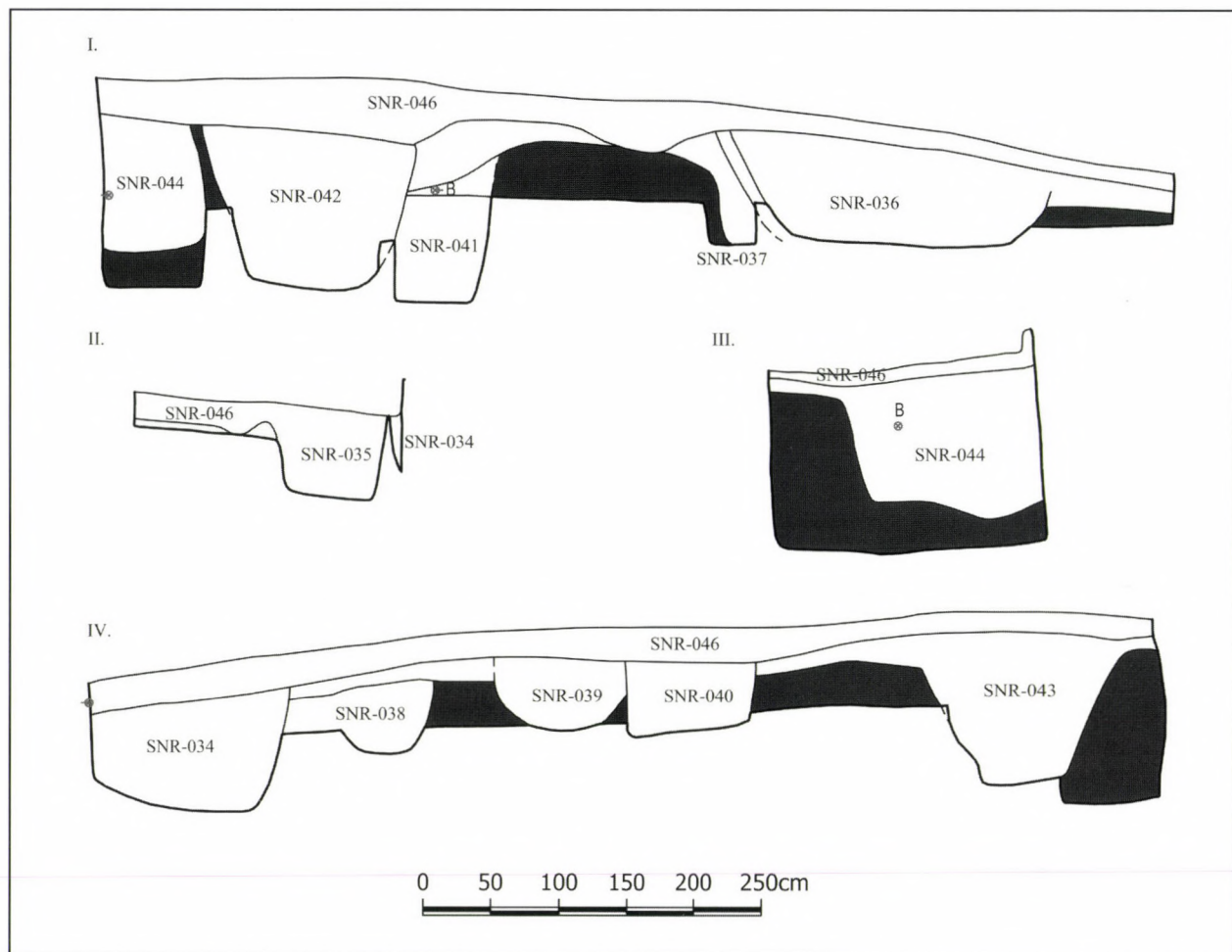
A vár kutatása 2011-ben

A folyamatos lakottság és beépítettség a vár erősítésének minden felszíni nyomát eltüntette. Egyedül csak a déli mély árok követhető többékevésbé. A vár alaprajza hosszúkas, lekerekített sarkú téglalap, mindkét hosszanti oldala közepesen enyhén befelé tart, vagyis a téglalap ott elkeskenyedik. Nem kizárt, hogy az elkeskenyedés újkori bolygatások következménye. A vár 123 m hosszú és 55-75 m széles, felszíne észak felé enyhén lejt, de a végén egyenes, és minden irányból – amennyire a bolygatások miatt megállapítható – meredek oldalú. A sánc magja legépebben a nyugati oldalon maradt meg.

A vár feltételezett területén összesen hat szelvényt nyitottunk (3. kép). Tudatosan kerestünk olyan helyet, ahol nagyobb eséllyel maradhattak meg a középkori jelenségek, amennyire ezt a beruházás munkálatai lehetővé tették. A csatornázás kötöttségei miatt csak a vár északi részén nyithattunk nagyobb felületet, de a csatornaárokknak köszönhetően kaptunk egy észak-déli és kelet-nyugati metszetet is a várról. Az egyik legfontosabb kérdés a vár belső területének szondázása volt, ahol 1972-ben nem nyílt lehetőség kutatásokat folytatni. Ennek szellemében két szelvényt nyitottunk (2011/I és 2011/V). A 2011/V-es szelvényvel a félsziget még soha nem kutatott keleti szélét is meg akartuk vizsgálni. A vár északi szélét célzó korábbi feltárás során (1972/IX) nem sikerült megtalálni az erősítés maradványait. Akkor arra következtettek, hogy a sánc beljebb (délebbre) fut-

6. kép 2011/IV. szelvény felszínrajza
Abb. 6 Oberflächenzeichnung vom Abschnitt
2011/IV

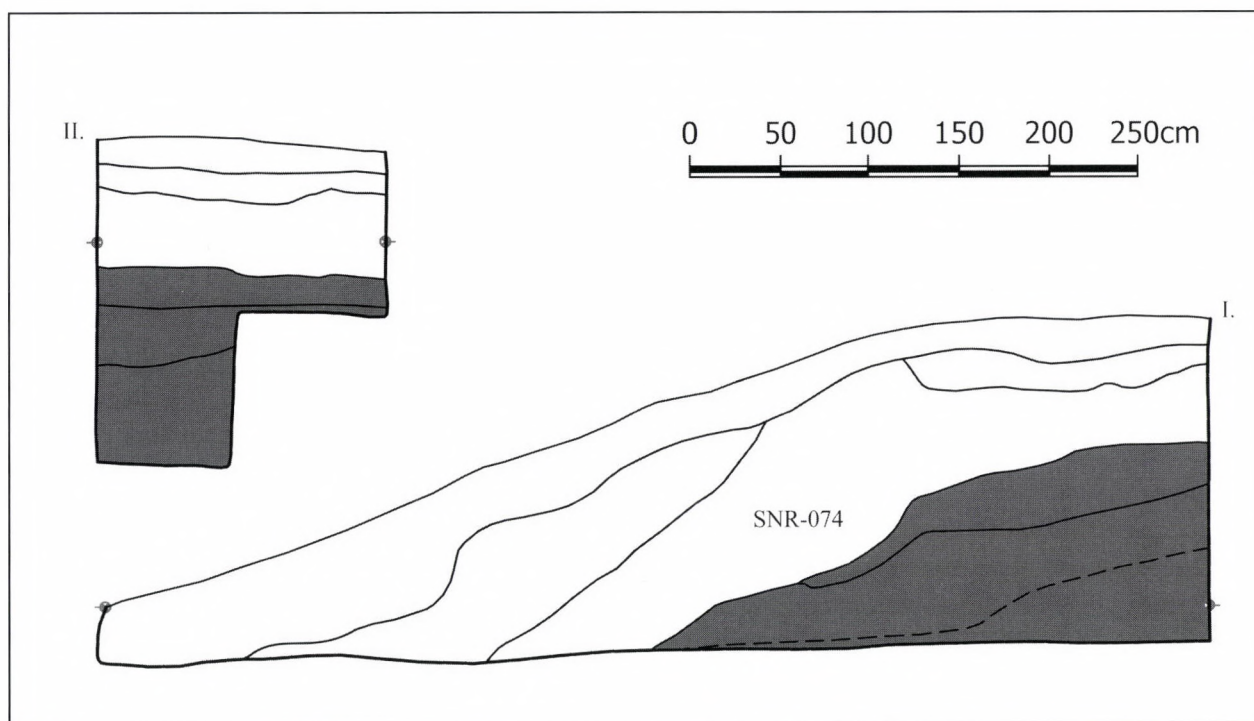
7. kép 2011/IV. szelvény metszetei (I: nyugati metszet; II: északi meszet; III: déli metszet; IV: keleti metszet)

Abb. 7 Profile des Abschnitts 2011/IV (I: Westprofil; II: Nordprofil; III: Südprofil; IV: Ostprofil)

hatott a szelvényhez képest. Ebből kiindulva a 2011/IV-es szelvény kijelölésével már nagyobb hosszúságban vizsgáltuk meg ezt a területet. Nem tápláltunk nagy reményeket a vár keleti oldalán folytatandó kutatások esetében, ugyanis az 1972-ben a vár délnyugati sarkában (1972/IV) előkerült egyetlen sáncmaradvány jóval magasabban helyezkedett el, mint a rendelkezésünkre álló terület. Ennek ellenére – már csak a beruházás nyomvonalára miatt is – itt is nyitottuk két szelvényt: a 2011/II (ennek része a 2011/VI) és 2011/III. szelvényeket.

Az eredmények teljes mértékben eltértek a várakozásainktól. A vár belsejében lévő két

szelvényből az első (2011/I) csak modern jelenségeket tartalmazott. Itt az altalaj már 30-40 cm mélyen kezdődött (4. kép). A 2011/V. szelvényben hasonló helyzetet tapasztaltunk. Teljes hosszában az egységes szürkésbarna színű, 60-100 cm vastag felső réteg alatt közvetlenül kezdődött a sárga löszös altalaj (5. kép). Semmiféle határozott jelenséget nem érzékelünk, a leletanyag is minimális volt (3 db kerámiatöredék), még modern cserepek sem voltak. A vár északi részén lévő szelvény – 2011/IV – már jelentősebb kultúrréteget mutatott, azonban szinte a teljes felületet 19–20. századi szemetesgödörök bolygatták (6–7. kép). Ezeknek a betöltéséből

8. kép 2011/III. szelvény metszetei (I: északi metszet; II: keleti metszet)

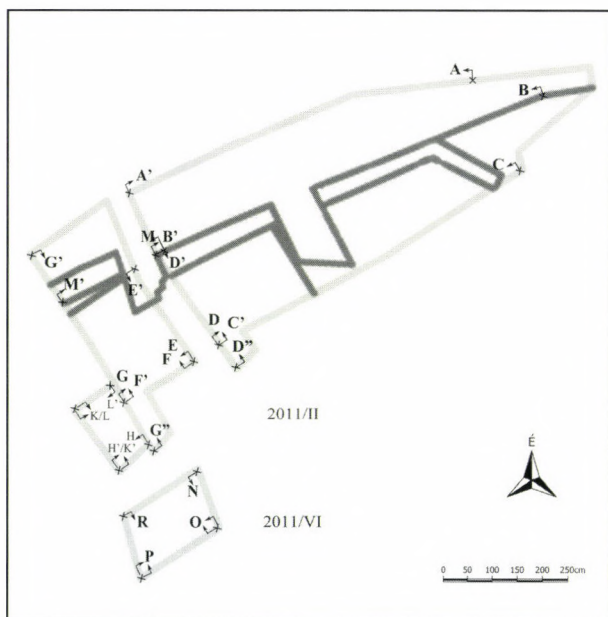
Abb. 8 Profile des Abschnitts 2011/III (I: Nordprofil; II: Ostprofil)

kb. egy tucatnyi Árpád-kori kerámiatöredék került elő (SNR-042), azonban középkori jelenségeknek semmi nyoma nem maradt, ahogyan az itt várt erődítésekből sem találtunk semmit. A félsziget nyugati oldalán lévő 2011/III-as szelvény a számításainknak megfelelően teljesen negatívnak bizonyult: itt sem kultúrréteg, sem leletanyag nem volt (8. kép). A helyi lakosok elmondása szerint a domb nyugati lejtőjét a pinceásás során kihordott lösz képezi. A szondázás során megfigyelt rétegződés ezt erősítette meg.

Mindezek után hatalmas meglepetést okozott a félsziget nyugati oldalának közepe táján, lényegében a legalacsonyabban nyitott 2011/II-es szelvényben megjelenő égett vörös omladék (9, 10, 11. kép). Az ispánsági vár feltehetően utolsó maradványát ott találtuk meg, ahol a Hunyadi utca átvágja az egykori nyugati sánc vonalát. A mélyen bevágódó utca déli oldalában a kazettás szerkezetű, rendkívül keskeny sánc viszonylag jó megtartású alsó két gerendasorát figyelhettük meg. A marad-

ványokat több, egészen új bolygatás rongálta: egy 2005-ben fektetett vízvezeték és egy 2010 körül épített kerítés. A sáncszerkezet további tisztázásához nyitottuk a 2011/VI-os szelvényt a kerítés belső oldalán, de ott a bolygatás mértéke még súlyosabb volt (9, 10. kép).

A feltárt sáncszakasz részletesebb ismeretése előtt még meg kell említeni a Felvégi kápolna területén végzett megfigyeléseket. A csatornafektetés ezt a helyszínt is érintette, de nagyobb felületű feltárássra nem volt lehetőség. Az 1972-es kutatásokhoz képest lényegében nem kaptunk újabb adatokat. Kiderült, hogy a temetkezések a Szűz Mária szobortól nyugati irányban még kb. 50 m-re folytatódnak, ill. a déli irányban befutnak a leaszfaltozott útfelület alá is. Azonban semmilyen, a keltezést legcsekélyebb mértékben is segítő lelet nem került elő. Így a temetkezések korhatározása még mindig ismeretlen. Azt sem sikerült kideríteni, hogy az emberi maradványok milyen jellegű (ti. soros vagy templom körüli) temetőből származhatnak.

9. kép 2011/II és 2011/VI szelvények vázlata a metszetrajzok helyeinek megjelölésével
 Abb. 9 Skizzen von den Abschnitten 2011/II und 2011/VI mit der Angabe der Situation von Profilzeichnungen

Az ispánvári vár sánca

A 2011/II és 2011/VI szelvények területén a stratigráfiát négy rétegcsoporthatározta meg (12. kép). A modern, a 20–21. századi bolygatásoktól eltekintve a felső réteget egy nagyon vékony, mindössze 10–20 cm vastagságú, elsősorban újkori leleteket tartalmazó humusz alkotta. Alatta világos sárgásbarna (SNR-033 és SNR-045) vagy sárgásfehér (SNR-031) homokos betöltés jelentkezett (10–11. kép). Fontos kiemelni, hogy az összes in situ tekinthető, Árpád-kori kerámialelet ebből a rétegsorból, pontosabban az SNR-031-ből került elő.

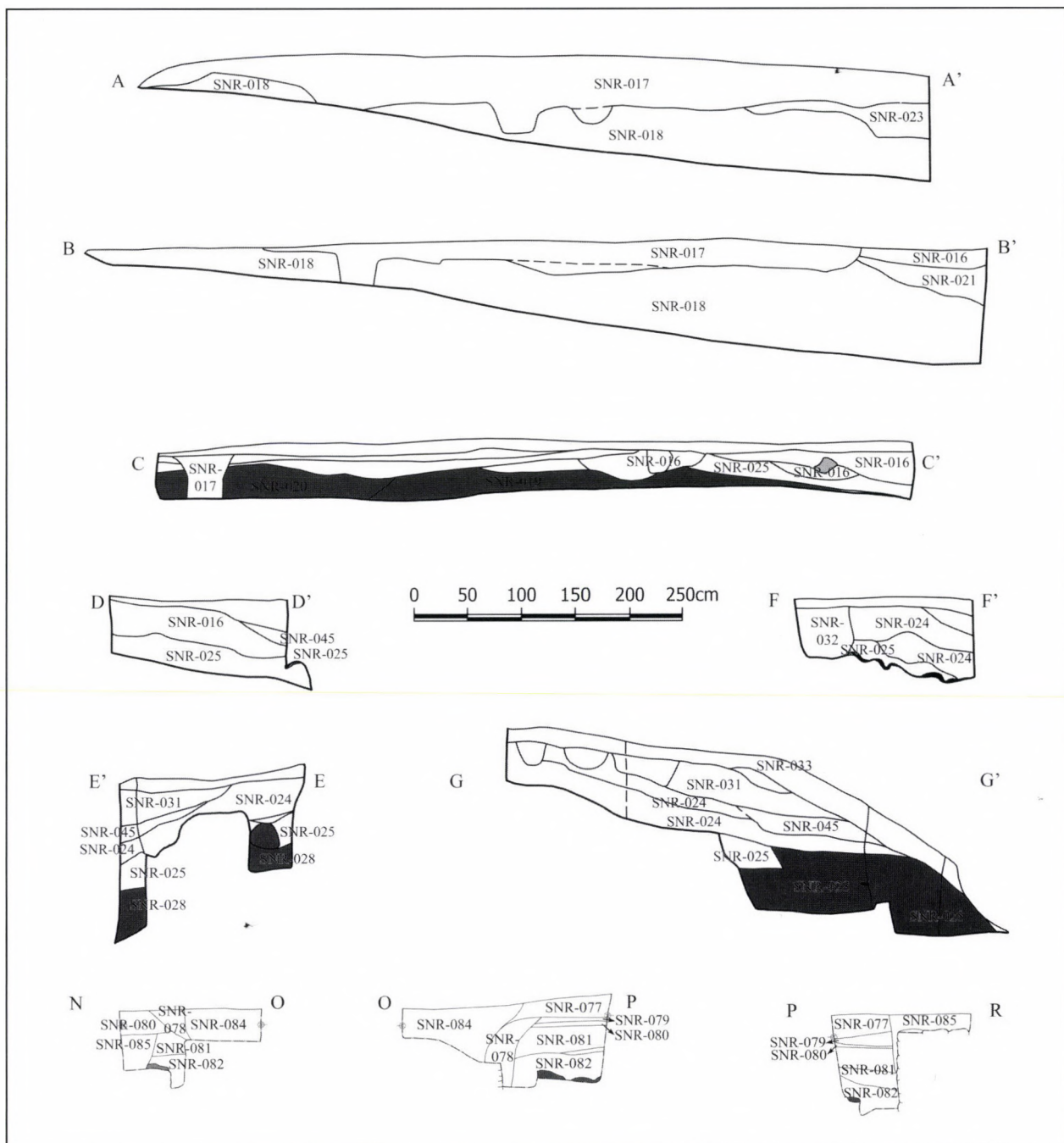
Az említett rétegsor alatt következett a sánc 20–40 cm vastagságú pusztulási omladék. Az erősen megégett, vörösre színeződött, többféle rögökbe összeolvadt, de alapvetően löszös réteg (SNR-016; SNR-024 és SNR-082) a sánc megmaradt elszenesedett gerendáira fedett. Ez alatt már csak szürkés-sárga vagy szürkésbarna

hamus homok következett (SNR-021 és SNR-025), melynek vastagsága elérhette a 40 cm-t. A sánc összes gerendája ennek a két rétegnek a határán, ill. az utóbbi réteg felső részében feküdt (10, 13. kép, 14. kép 4). Az ispánvári vár sánca alatt, a már bolygatatlannak tűnő löszös betöltésben egy összetört újkőkori edény került elő.

A legjelentősebb leleteknek a sánc elszenesedett gerendái tekinthetők. A két szelvény területén (2011/II és 2011/VI) legalább 33 önálló gerenda maradványait sikerült megfigyelni (13. kép, 14. kép 3–4). Ezek fennmaradási mértéke és méreteik jelentősen különböztek. Azt egyértelműen sikerült megállapítani, hogy a sánc felépítéséhez a kergétől megfosztott, legallyazott, általában hosszában hasított fatörzseket használtak. A vastagságuk alapján háromféle csoportot lehetett elkülöníteni. A legvékonyabbak 8–10 cm átmérőjűek voltak, a többség átmérője 14–18 cm között mozgott, de voltak 22–26 cm-es darabok is (14. kép 6, 15. kép).

A sáncot a félsziget oldalába mesterségesen belevágott keskeny teraszra rakták (13. kép). A gerendák kelet-nyugati irányú helyzete viszonylag kiegyenlített volt, csak a 2011/II. szelvény északnyugati szélén figyeltünk meg enyhe lejtést külső irányba. Ez biztosan összefügg azal, hogy a feltárt sánccszakasznál a pusztulási rétegek és a gerendák is mind erősen lejtettek észak felé (10, 11. kép). Ennek pontos oka nem ismert, de nehezen képzelhető el, hogy már építés közben a sánc alapozását egy ereszkedő felületre rakták volna. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a ma is meglévő mélyút kialakulása során a laza szerkezetű, löszös domboldal megcsúszott, így a rétegek is megereszkedtek. Talán ez okozza a sánc későbbiekben tárgyalandó szabálytalanságait is.

A fatörzseket egymással keresztezve rakták, a találkozási pontokon összeácsolva. Ennek több helyen is sikerült egyértelmű nyomait megfigyelni, főleg az SNR-023/064, SNR-052/055 és SNR-057/058 gerendák esetében (14. kép 6, 15. kép 1–2). Az összeácsolt gerendákból zárt falú kazettákat hoztak létre. Vagy az ala-

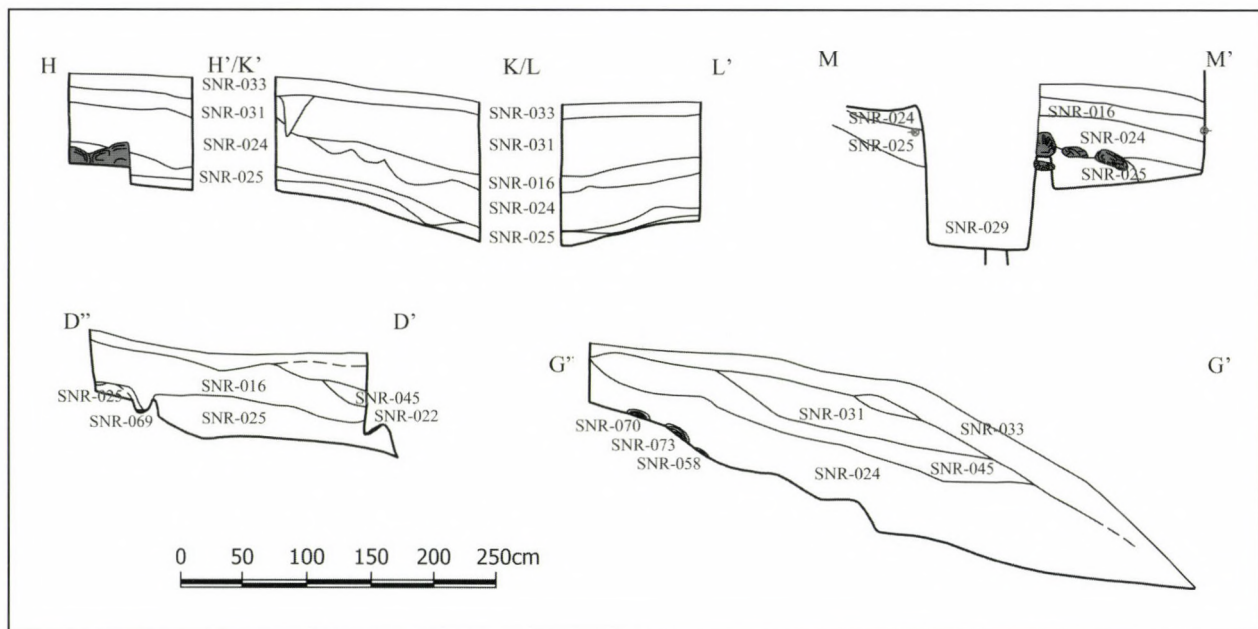

10. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvény metszetei (helyzetüket lásd 9. kép)
 Abb. 10 Profile der Abschnitte 2011/II und 2011/VI. (ihre Situation siehe auf Abb. 9)

pozísi szint lejtése, vagy a rétegsorok későbbi megcsúszása miatt a rekonstruálható egyes kazetták feltűnően szabálytalanok. A szélességük 1 m körül alakult, de a hosszúságuk váltakozott 1,2-1,3 és 1,8 m között. A sánc külső és belső síkján a hosszanti gerendák nem alkottak szabályos

egyeneset vagy ívet, hanem többszörösen megtörve futottak. Valószínűleg ez már a sánc pusztulása utáni földmozgás következménye (13. kép).

Az egyes kazetták rövidebb oldalai közvetlenül nem érintkeztek egymással, hanem közéjük olyan hosszanti gerendákat helyeztek,

11. kép 2011/II. szelvény metszetei (helyzetüket lásd 9. kép)
Abb. 11 Profile des Abschnitts 2011/II (ihre Situation siehe auf Abb. 9)

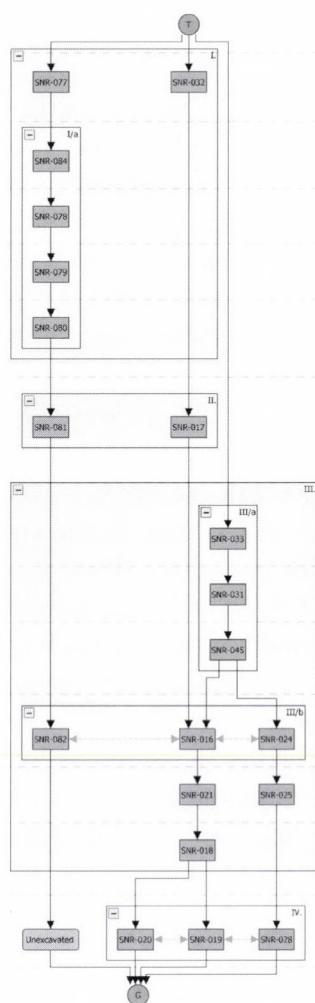
amelyek mélyen kinyúltak a sánc belső síkjából. Két ilyen gerendát tártunk fel – SNR-022 és SNR-069 –, azonban csak az első került elő teljes egészében. Ennek hossza elérte a 4,5 m-t. Ily módon a kazetták találkozásánál három sor gerenda került egymás mellé. A stabilitást úgy oldották meg, hogy a külső homlokzat hosszanti gerendáit felváltva átkötötték a keresztirányú gerendák felett. Emiatt ezek a gerendák általában hosszabbak, mint maguk a kazetták (13. kép).

Mivel a sáncból csak az alsó 2-3 gerendaszor maradt meg, így csak azt állíthatjuk, hogy a kazetták között elhelyezkedő hosszabb gerendákból legalább kettő lehetett egymás felett. Közülük az alsót elszenesedett formában meg is találtuk, a felette lévő azonban teljesen elhamvadt, helyét csak egy üreg jelezte (14. kép 2). Ahhoz azonban, hogy a sánc égése során ez is tüzet fogjon és elégjen, még legalább egy harmadik gerendának is kellett lenni felette. Az alsó gerenda és a felette lévő gerendanyom egyaránt elkeskenyedett a sánctól távolabb lévő végén, vagyis eredetileg ki lehetek hegyezve. Ebből arra lehet következtetni, hogy

a sánc készítése során ezeket vízszintes helyzetben, szorosan egymás fölé, a mesterséges terasz oldalába verték. Ezt megerősíti az a megfigyelés is, hogy a feltárás során nem került elő nyoma egy esetleges alapozási ároknak vagy beásásnak. Ez a megoldás valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy a szokatlanul keskeny és nem túl stabil talajra alapozott sánc ne dőljön ki.

Az elkészült kazettákat helyi eredetű homokkal töltötték ki. Ebbe belekerült az építkezés során keletkezett fahulladék is: gallyak, kisebb faszilánkok és fatörzs-darabok. Ugyanakkor a betöltésből egyetlen egy kerámiatöredék nem került elő. Ez egyértelműen mutatja, hogy a vár egy addig nem lakott helyre épült, de utalhat arra is, hogy a sánc nagyon rövid idő alatt épült fel, így nem volt idő olyan mennyiségű hulladék keletkezésére, hogy a kazetták földjébe is jusson belőle.

Összefoglalva, azt láthatjuk, hogy a sánc egy sor kazettából állt. A kétféle hosszúságú kazetták váltakozva helyezkedtek el. Ezek stabilitását a kazetták közé beékeltek, a domb oldalába benyúló gerendák biztosították. A sánc feltárt szakasza egyszerre, egyidőben épült,

12. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvények vázlatos stratigráfiai viszonyai (I: modern jelenségek; I/a: 2011/VI. szelvény 19-20. századi rétegsora; II: 19-20. századi bolygatások; III/a: Árpád-kori kerámiát tartalmazó, valószínűleg a vár belsejéből származó rétegsor; III/b: a sánc pusztulási rétegei; IV: a sánc alapozási szintje)

Abb. 12 Skizzenhafte stratigraphische Verhältnisse der Abschnitte 2011/II und 2011/VI (I: moderne Erscheinungen; I/a: Schichtreihe des Abschnitts 2011/VI aus dem 19.-20. Jh.; II: Aufwühlungen im 19.-20. Jh.; III/a: Schichtreihe wahrscheinlich aus dem Burginneren, mit arpadenzeitlicher Keramik; III/b: Zerstörungsschichten des Walls; IV: Fundamentniveau des Walls)

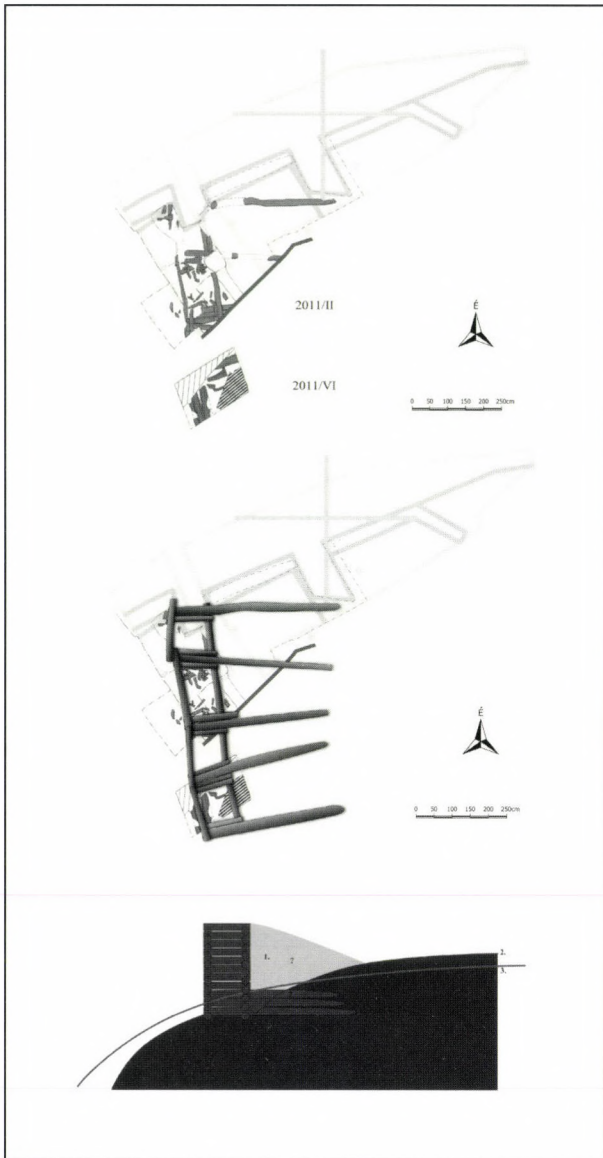
ugyanis az egyes részletei már a legelső gerendarétegektől kezdve kötésben voltak egymással, az egyes gerendák akár több kazettát is összekapcsolhattak.

A honti sánc kapcsolatai

A honti erődítésről már a korábbi kutatások is kimutatták, hogy nincs közvetlen analógiája a korabelinek tekinthető erődítések között. A jelen feltárások ezt a megállapítást csak megerősítették, néhány apróbb vonással kiegészítve az 1970-es évek megfigyeléseit. Egyfelől ez az eddigi legkeskenyebb ismert 10–11. századi sánc a Kárpát-medencéből, másfelől még a környező országokban sem sikerült egyelőre olyan erődítést találni, melynél a kazetták közé beékeltek, a tereplépcső oldalába bevert gerendával erősítették volna meg a sánc alapozását.

Szerkezetének alapvető jellemzői alapján a honti erődítés az ún. kazettás sáncok típusába sorolható. Ennek az önhordó ácsolt váznak az volt a lényege, hogy minden esetben zárt oldalú kamrákból vagy kazettákból állt. Éppen erre a jellemzőre utal a lengyel terminológia szóhasználata is, ugyanis ott ezt időnként dobozos szerkezetnek is nevezik (konstrukcja skrzyniowa vagy czworoboczne ramy derewniane) (DWORACZYK-KOWALSKA 1998, 93–110). A kazetták többféle módon készülhettek: egész fatörzsekből, de félszákból is. Az így kialakított kamrák (kazetták) épülhettek összefüggően, több egység egyszerre, kötésben lévén hosszanti és keresztirányban is, de akár kisebb egységekben is. Bizonyos esetekben a kazetták külső oldala egyben a sánc külső ill. belső fala is volt, máskor pedig ezek mellé külön gerendafalat építettek. Néhány sáncnál olyan megoldással is találkozunk, amikor az ácsolt egységek csak három oldallal rendelkeztek, a sánc belsejében nem voltak lezárva.

A középkori Magyarország várainál a kazettás szerkezet volt a leggyakrabban megfigyelt belső sáncváz. Érdekes módon Csehországban ilyen szerkezetű sánc mindössze két

13. kép 2011/II. és 2011/VI. szelvények területén feltárt gerendamaradványok összesített alaprajza és a sánc gerendaszerkezetének rekonstrukciós rajza. A sánc rekonstruált metszete (1: földtöltés a sánc belső oldalán; 2: feltételezhető egykori járószint; 3: mai járószint;?: bizonytalan elemek a rekonstrukcióban)

Abb. 13 Gesamtgrundriss der in den Abschnitten 2011/II. und 2011/VI. freigelegten Balkenreste und Rekonstruktionszeichnung der Balkenkonstruktion des Walls. Rekonstruierter Wallschnitt (1: Erdaufschüttung an der Innenseite des Walls; 2: das vermutliche ehemalige Bodenniveau; 3: das heutige Bodenniveau?; unsichere Teile der Rekonstruktion)

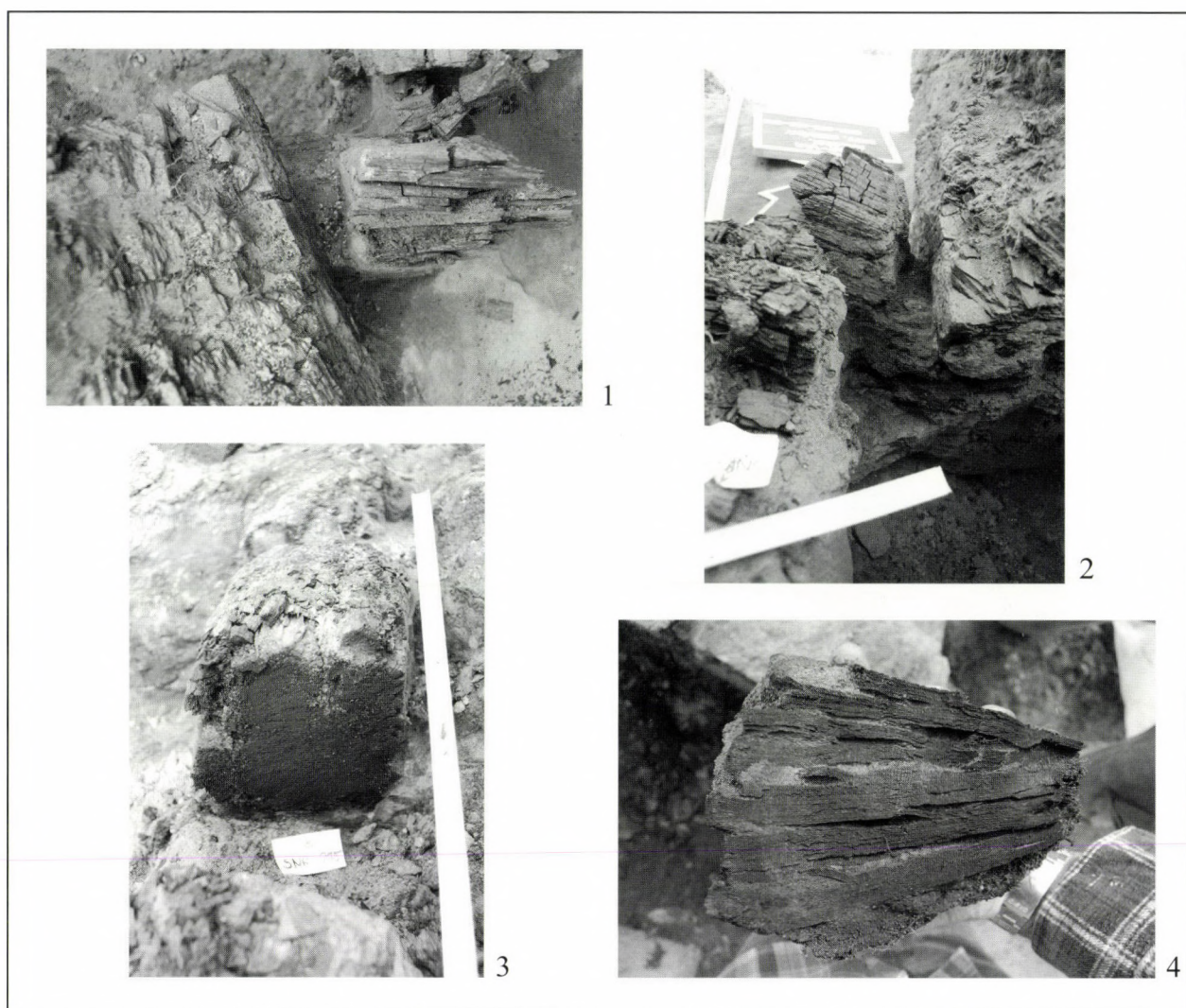
helyről ismert önmagában, vagyis külső kőfal nélkül, de azok is még a 10. század vége előtt elpusztult várakban kerültek elő: Libice nad Cidlinou belső (PRINCOVÁ–MAŘÍK 2006, 649, 658–659) és Stará Kouřim külső sánca (ŠOLLE 1950, 89–92; ŠOLLE 1951, 106–108). Ezzel szemben Lengyelországban ilyen szerkezetű volt Bytom (MOŹDZIOCH 2002, 87–91), Giecz harmadik (KRYSZTOFIK 1998, 155–157; KURNATOWSKA 2004, 215) és Przemyśl második periódusa (SOSNOWSKA 2001, 207–208; PIANOWSKI–PROKSA 2008, 9). A szeczeni vár első három fázisában a kazettákat gerendákból készítették (DWORACZYK–KOWALSKA 1998, 93–101; DWORACZYK–KOWALSKA–RULEWICZ 2003, 14–21, 289–292.), míg Naszacowice második és harmadik periódusa (POLESKI 1996, 93–94; POLESKI 2004, 62–63.) és Kołobrzeg kazettás sáncát deszkákból (négyzetes vagy téglalap keresztmetszetűre hasogatott gerendákból) ácsolták (LECIEJEWICZ–ŁOSIŃSKI–TABACZYŃSKA 1961, 30, 73). Ezekhez nagyon hasonló szerkezetet mutat a mecklenburgi Behren-Lübchin szintén négyszögletesre bárdolt gerendákból álló kazettás sánca. A felhasznált gerendák olyan laposak voltak, hogy joggal nevezhetők deszkáknak (SCHULDT 1962, 55–57). Ugyanitt említhető meg az Odera bal partján fekvő, brandenburgi Lossow erőssége is (UNVERZAGT 1969, 337–340). Az egyik legkésőbbi és legnagyobb kazettás erődítést egy korábbi helyére Krakóban építettek a tatárjárás után (KUKLIŃSKI 1995, 239; *ibid.* 2005, 306). Az opolei hasonló szerkezetű sáncnál a lengyel területekre jellemző „horgas kapcsolás” is megjelent (HOLUBOWICZ 1962, 535; GEDIGA 1969, 230).

A középkori Magyarország területéről Sopron, Pozsony, Moson és Nyitra váraiból ismeretek a legjobban a gerendákból épített kazettás sáncmaradványok (TOMKA 1987, 151–153; GÖMÖRI 2002, 75–79; ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 28, 46–47, 51; *ibid.* 1998, 431; ŠTEFANOVIČOVÁ–HENNING–RUTTKAY 2006, 241–242; ASZT 2006, 29; BEDNÁR–SAMUEL 2004, 328–330; BEDNÁR–ŠIMKOVIC 2012, 45–46). Erdélyben Kolozsmo-

14. kép Feltárt sáncrészletek. 1: a 2011/II. szelvény helye a feltárások előtt; 2: 2011/II. szelvény kelet felől a pusztulási omladék eltávolítása után; 3: 2011/VI. szelvény a feltárt gerendamaradványokkal; 4: a sánc elszenesedett gerendái a 2011/II. szelvény nyugati felében, észak felől; 5: a sánc elszenesedett gerendái a 2011/II. szelvény nyugati felében a modern bolygatásokkal; 6: csapolási nyomok az SNR-023 és SNR-064 gerendákon (2011/II. szelvény)

Abb. 14 Freigelegte Wall-Details. 1: Platz des Abschnitts 2011/II vor den Freilegungen; 2: Abschnitt 2011/II vom Osten gesehen, nach der Entfernung des Zerstörungsschutts; 3: Abschnitt 2011/VI mit den freigelegten Balkenresten; 4: Verkohlte Balken des Walls in der Westhälfte des Abschnitts 2011/II, vom Norden gesehen; 5: Verkohlte Balken des Walls in der Westhälfte des Abschnitts 2011/II. mit modernen Aufwühlungen; 6: Verzapfungsspuren auf den Balken SNR-023 und SNR-064 (Abschnitt 2011/II)

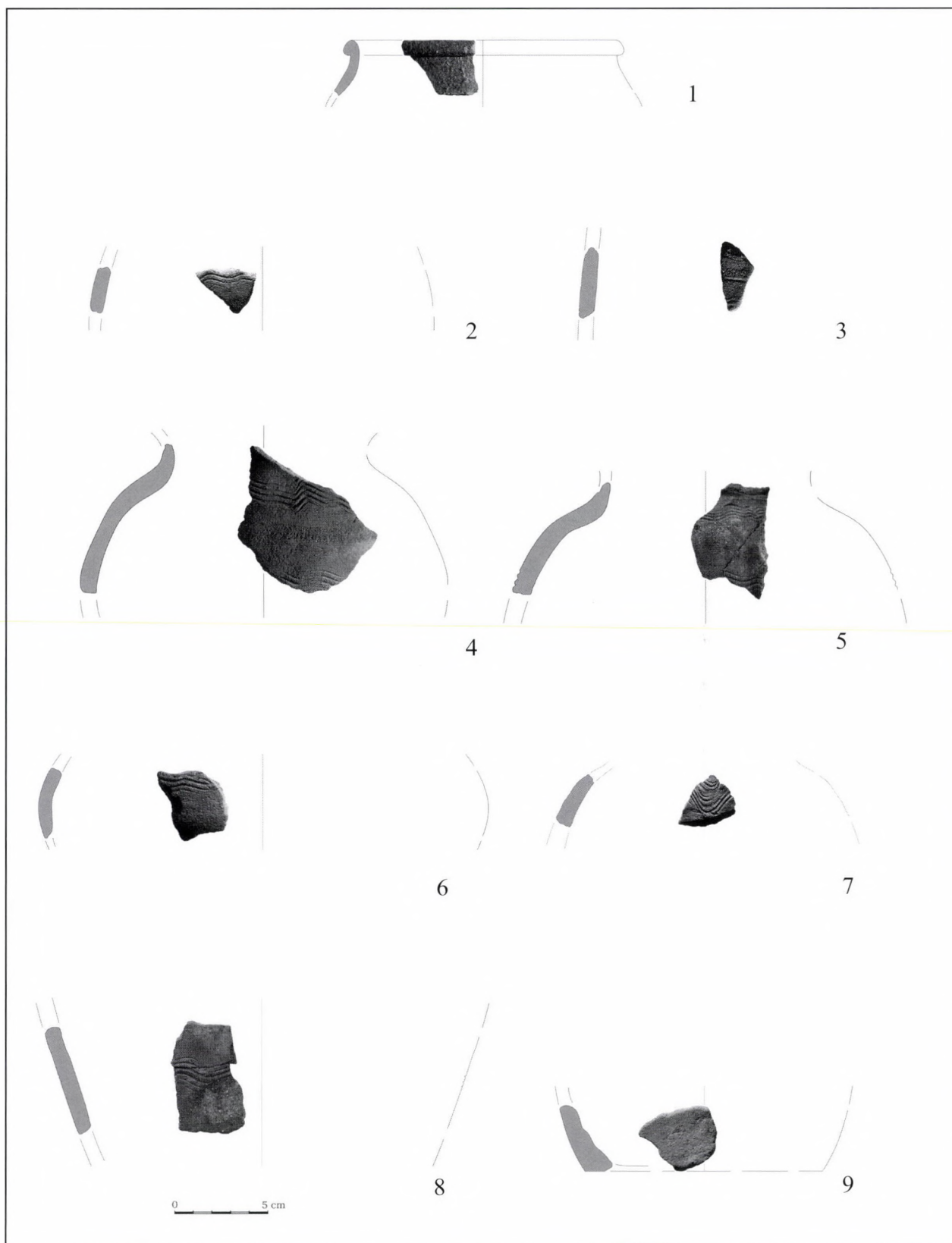

15. kép A sáncmaradványok részletei (2011/II. szelvény). 1: csapolási nyomok az SNR-055 és SNR-052 gerendákon; 2: csapolási nyomok az SNR-023 és SNR-064 gerendákon; 3: elfűrészelt SNR-075-ös gerenda; 4: elfűrészelt SNR-022-es gerenda

Abb. 15 Details von Wallresten (Abschnitt 2011/II). 1: Verzapfungsspuren auf den Balken SNR-055 und SNR-052; 2: Verzapfungsspuren auf den Balken SNR-023 und SNR-064; 3: Gesägter Balken SNR-075; 4: Gesägter Balken SNR-022

noston és Dobokában figyeltek meg hasonló szerkezeteket és ugyan részletekben nem közték, de feltételezhető, hogy ezekkel szoros rokonságban állt Várfalva is (IAMBOR–MATEI 1975, 297–299; PASCU–RUSU–IAMBOR 1968, 161–162; IAMBOR 2005, 112–113; GÁLL 2011, 51, 54). Csak töredékeiben ismertek Darufalva (GÖMÖRI 2002, 36) és Esztergom sáncai (HORVÁTH 2001, 17–18; *ibid.* 2002, 234–235), de a belső vázuk kazettás szerkezetként való re-

konstrukciója nem tűnik kétségesnek. Meggyőző Tomka Péter érvelése a győri sánc kazettás rendszeréről a mellette feltárt épületek alapján (TOMKA 1987, 151; *ibid.* 2006, 114–116). Az elképzelését alátámasztják azok az analógiák, ahol a sánc belső oldalánál, a sánc kazettás vázával összekapcsolt, ácsolt vagy boronaszerezetű belső épületeket tártak fel. Legjobban ezt eddig a Bergyicsev melletti Rajki várban vizsgálták meg, de hasonló jelenséget figyeltek

16. kép Kerámialeletek. 1: 2011/II. szelvény – SNR-030; 2-9: 2011/II. szelvény – SNR-031

Abb. 16 Keramikfunde. 1: Abschnitt 2011/II – SNR-030; 2-9: Abschnitt 2011/II – SNR-031

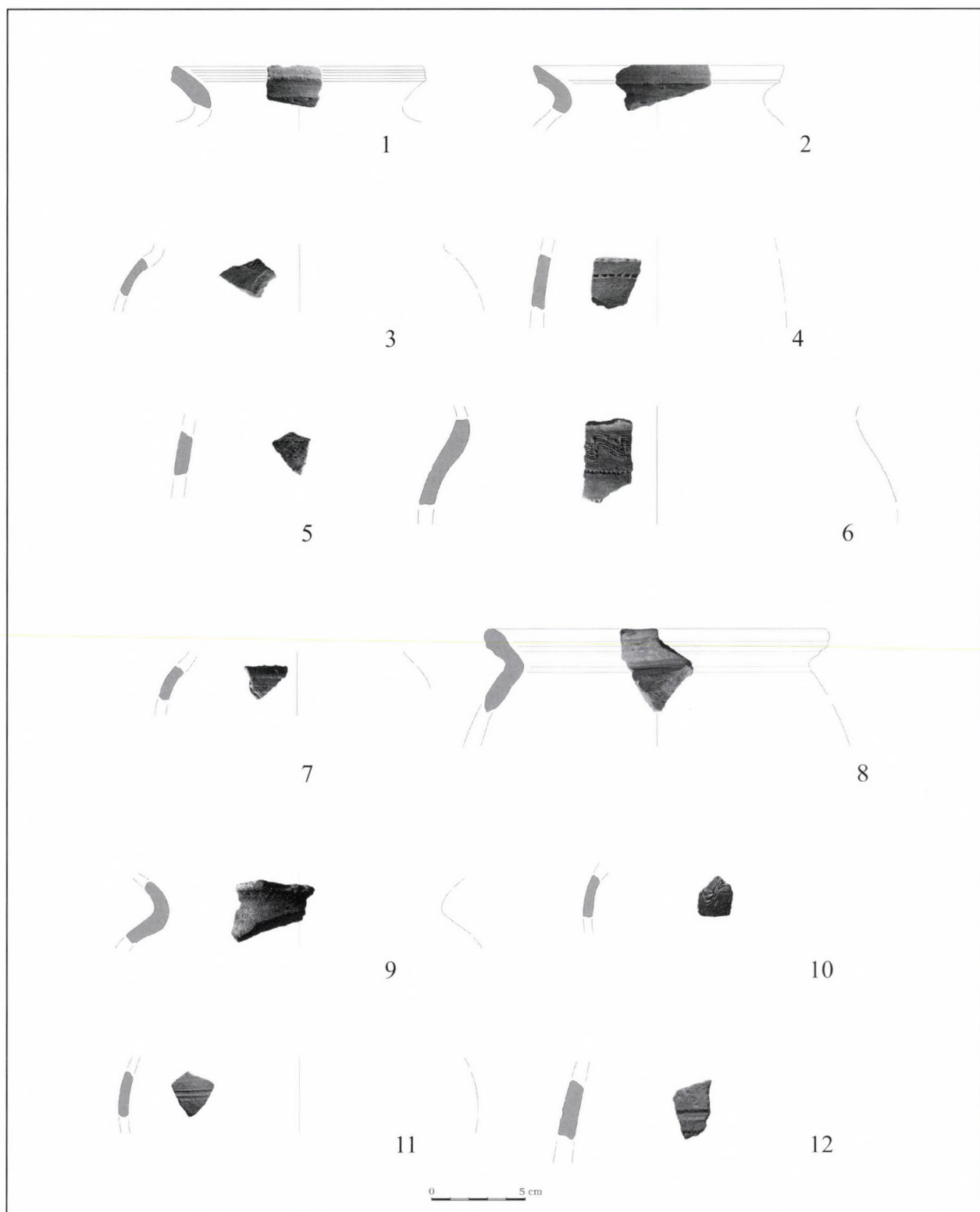
meg Kologyozsnoje faluban és Gorodszkban is (RAPPOPORT 1956, 104–106). Az utóbbi évtizedekben tártak fel egy nagyon hasonló, több kazettányi hosszúságú, boronaszerkezetes, belül biztosan üreges erődítés-szakaszt Vozvjagiban. A tűzvész által elpusztított építményekben kerámia, üveggyöngyök, fegyverzet és munkaeszközök kerültek elő. Ennek ellenére funkciójára a kutatók még nem mertek következtetni (NEPOMJASCSIH 2008, 70–71). Szintén a sánccal a belső oldalán összetartozó ácsolt épületeket tártak fel a znojmoi, Morva fejedelemség kori Hradištěben (PROCHÁZKA 2009, 51). Mindegyik helyen az épületek iránya és mérete tényleges összefüggést mutatott a sánc szerkezetével.

Az alaprajzban nem közölt aradi sánc kazettás szerkezetű belső váza a leírás alapján szintén reálisnak tűnik (BENKŐ 1998, 18–19; BARBU-ZDROBA 1979, 189; RUSU 1980, 166–167; RUSU-HUREZAN 1999, 33–34; RUSU 2000, 563). Zalaszentiván erődítésénél Nováki Gyula nagyon hasonló vázat figyelt meg, amely többször is felbukkant, mint Kolozsmonostor vagy Sopron legközelebbi analógiája. A kétségtelen hasonlóságok ellenére komoly fenntartásokat okoz vele szemben a középkori (és nem csak Árpád-kori) leletanyag teljes hiánya a vár területéről. Nem csak az 1960-as évekbeli ásátásokon nem találtak semmilyen középkorra keltezhető leletet a sánctávágások során, hanem 2005-ben, a teljes várat átszelő közműfektetéshez kapcsolódó leletmentés közben sem. Mivel nem volt lehetőségem a különböző kelta oppida erődítéseinek részletesebb elemzésére, jelenleg nem tudom megítélni, hogy a zalaszentiváni sáncok beleillemnek-e azok közé, és nem függhetnek-e inkább össze a várhegy rendkívül intenzív korábbi periódusaival (NOVÁKI 1964, 120, 130–131; SZÁRAZ 2005, 343).

Az egyik legkeskenyebb ismert kazettás szerkezetű sánc eddig Bernecebarátiban került elő. A Honthoz legközelebb lévő erősséget szintén Nováki Gyula és csapata kutatta 1975-ben. Az őskori települési rétegekre épült vár sánca a két átvágásban 1,8–2,5, ill. 3,7 m széles.

Látható, hogy még így is nagyobb, mint a honti. A középkori erődítést a kutatók a 11–12. századra kelteznek a belőle előkerült kerámia alapján (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979, 14–15).

A kazettás sáncok kronológiai határait vizsgálva azt látjuk, hogy a típus „élettartama” végigkövethető a teljes Árpád-koron keresztül. A legkorábbi jól keltezhető ilyen erődítések Csehországban fordulnak elő a 10. század folyamán (Stará Kouřim és Libice nad Cidlinou: ŠOLLE 1953, 740; TUREK 1977, 507–509; PRINCOVÁ-MARÍK 2006, 649, 658–659). Ugyan ebben a században épült fel a naszacowicei második sánc és 989 utánra keltezhető a harmadik periódusa (POLESKI 1996, 93; POLESKI 2004, 62–63). A gieczi vár harmadik periódusa a 10. század végére tehető (KUBIAK-MAKOHONIENKO-POLCYN 1991, 217–227; KRYSZTOFIK 1998, 155–157; KURNATOWSKA 2004, 215), és vele indul egy jelentősebb sorozata az 1000 körül vagy nem sokkal utána épült lengyelországi váraknak: Przemyśl második periódusa (SOSNOWSKA 2001, 207–208; PIANOWSKI-PROKSA 2008, 9), Kołobrzeg (LECIEJEWICZ-ŁOSIŃSKI-TABACZYŃSKA 1961, 99; LECIEJEWICZ-RĘBKOWSKI 2004, 33, 39), Bytom (MOŹDZIOCH 2004, 314) és Opole (HOLUBOWICZ 1955, 208; *ibid.* 1962, 535; GEDIGA 1969, 230). Már a korszak második felét jelzik a szlécini erődítések a 11. század végéről (DWORACZYK-KOWALSKA 1998, 93; DWORACZYK-KOWALSKA-RULEWICZ 2003, 289–290) és végét a krakkói Wawel 1260-as évekbeli megerődítése (KUKLIŃSKI 1995, 239; *ibid.* 2005, 306). A Kárpát-medencei keltezők országoként szélsőségesen változnak. Már az erdélyi nagy kazettás sáncoknál is jelentős eltérések vannak: Ó-Aradnak a 11. század elején már el kellett pusztulnia (BARBU-ZDROBA 1979, 189; RUSU 1980, 166–167; RUSU-HUREZAN 1999, 33–34; RUSU 2000, 563), míg egy hasonló sánc Dobokában csak a század végén épült fel (PASCU-RUSU-IAMBOR 1968, 161–162). A Magyar Királyság korabeli nyitrai erődítés alsó időpontját a sánc omladéka alatt talált I. Péter pénz keltezi (BEDNÁR-SAMUEL 2004,

17. kép Kerámialeletek. 1-8: 2011/IV. szelvény – SNR-042; 9-11: 2011/V. szelvény – SNR-048;
12: 2011/I. szelvény, szórvány

Abb. 17 Keramikfunde. 1-8: Abschnitt 2011/IV – SNR-042; 9-11: Abschnitt 2011/V – SNR-048;
12: Abschnitt 2011/I, Streufund

331–334; BEDNÁR 2005, 93), ezzel szemben Esztergomban a sánc helyére feltehetően már a 11. század folyamán egy kőfal épült (HORVÁTH 2001, 17–18; *ibid.* 2002, 230–235). A darufalvi, soproni és pozsonyi sáncok C¹⁴ kormeghatározása csak annyit bizonyított be, hogy Pozsonyban a sáncnak nincs morva előzménye, de a régészetinél közelebbi korhatározást a 10–11. századon belül nem adott (GÖMÖRI–MÁRTON–HERTELENDI–BENKŐ 1994, 49–77; HENNING–RUTTKAY 2011, 272–273).

A honti vár pusztulását tűz okozta. A gerendák egy része elszenesedett, néhány továbbinak a nyomai üregként jelentkeztek. A gerendák felett vörösre égett, néhol megolvadt löszös törmelék került elő, a régebbi magyarországi szakirodalomból ismert ún. „vörös sáncot” képezve.

A „vörös sánc” ügy már lezárult a magyar kutatásban és remélhetően már csak egy tudománytörténeti adalék marad. Mivel azonban Magyarországon a régészek aránytalanul sok időt és energiát fektettek annak megállapításába, hogy az égett sáncok építési technikát vagy pusztítást jeleznek, nem hagyható teljesen figyelmen kívül. A várkutatásban ez az irányzat – érdekes módon – csak Magyarországon érte el ezt a szintet, amiről Bóna István joggal írta, hogy „zavaros tévutakra vezetett” (BÓNA 1998, 18).

Árpád-kori kerámia Hontról és a vár keltezése

A honti kutatásaink során kb. 30 edényhez köthető, középkorra keltezhető töredéket találtunk. A leletek összesen öt stratigráfiai egységből származtak, ebből csak az egyik tekinthető a töredékek elsődleges rétegének (SNR-031), a többi esetben a kerámia másodlagos helyzetben került elő (SNR-030; SNR-042; SNR-048). Ugyanakkor még a zárt réteg esetében sem voltak elkülöníthető objektumok. Az SNR-031-es réteg az elégett és összedőlt sánc omladékára fedett. Esése megegyezett az alatta lévő pusztulási réteg lejtésével. Mivel a sánc fennállása idején az SNR-031 nem keletkezhetett felette,

így a réteg helyzete mindenképpen magyarázatot igényel. A megfigyelések alapján feltételezhető, hogy miután a sánc elpusztult és a felső része kidőlt, a belső oldalán még a vár használata idején felhalmozódott rétegek részben az erózió hatására elkezdtek lefelé és kifelé csúszni. Ezzel magyarázható egyrészt az, hogy a réteg a sánc omladékára takar, másrészt az objektumok hiánya. Maga a sánc semmilyen leletet nem tartalmazott.

Értelmezve a többi szelvényben tett megfigyeléseinket, arra a következtetésre juthatunk, hogy a várdomb jelenlegi formája radikálisan megváltozott a kora Árpád-kori formájához képest. A sánc maradványainak hiányát a 2011/IV. és a 2011/V. szelvények területén leginkább az Ipoly erőteljes eróziója okozhatta. Valószínűleg ott a félsziget szélét a folyó elmosta, a sáncot elpusztította. Szintén az erőteljes átalakulást jelzi az a tény, hogy a félsziget jelentősen magasabbban lévő délnyugati sarkában 1972-ben sáncrészleteket és Árpád-kori objektumokat egyaránt meg tudtak figyelni, míg északabbra, az alacsonyabb fekvésű részeken még kora újkori – modern kultúrréteget sem találtunk. Kézenfekvőnek tartom, hogy a domb tetejét ezen a területen legkésőbb a 19. században elhordhatták a 40-50 m-nyire lévő vasúti töltés építéséhez. Ezt igazolná az is, hogy a mélyebbre ásott, 18. századi, ill. a 19. század első felére keltezhető szemetes gödrök betöltésében még találtunk másodlagos helyzetű Árpád-kori kerámiát annak ellenére, hogy jelenleg a felszínen ilyen már nem kerül elő.

A 2011. évi ásatás kerámiamentisége, az előkerült darabok jellege nagyjából megfelel az 1972. évi eredményeknek. Az edények kiégetése egyenlőtlenül, általában világos vörös, vagy vörösesbarna színűre, ritkábban szürkére, de minden esetben foltosan történt. Az agyag közepesen iszapolt, viszonylag finom homokkal soványított. A töredékek törésfellete a legtöbb esetben réteges. Többségüknél a vörös különböző árnyalataival találkozunk. Hét töredéknél a belső-külső felület vöröses-

barna, szürkésvörös, míg a közepe élénk vörös színű (16. kép 1 (SNR-016); 16. kép 2-6, 8 (SNR-031); míg további egy esetben a belső fele vörös, külső pedig vörösesbarna (17. kép 12 (2011/I). A többi esetben már inkább szürke törésfelület fordul elő. Ez érinthette az edény teljes vastagságát (16. kép 5-7 (SNR-042); 17. kép 9-10 (SNR-048); 16. kép 7 (SNR-031); ill. hat töredéknél a külső és belső felület sötétebb (17. kép 1, 4, 8 (SNR-042) vagy világosabb vörös volt (16. kép 9 (SNR-031); 17. kép 1 (SNR-042); 17. kép 11 (SNR-048). Mindegyik edény kézzel formált, utánkorongolt. Majdnem mind egyik töredéken látható valamilyen díszítés. A legtöbb esetben ez befésült hullámvonalköteg (16. kép 2, 4-8, 17. kép 3, 6-7). Egyszerű hullámvonal csak egy (16. kép 3), bekarcolt csigavonal pedig kettő esetben fordul elő (16. kép 11-12). Három töredéken ún. fogaskerék-mintával találkozunk (17. kép 4-6). Külön érdekesség és kifejezetten ritka példának számít az a töredék, amelyen egy archaikusabb díszítési típus – bekarcolt hullámvonalköteg – egyszerre fordul elő a „modernebb” fogaskerék díszszel (17. kép 6). Az összes előkerült kerámia fazékhoz tartozott. A viszonylag kevés töredékből annyit azért meg lehetett állapítani, hogy a fazekak eltérő típusokat képviseltek. Egyaránt van erősebben lecsapott vállú „nyúlánk” forma (16. kép 4-5), ill. zömökebb (16. kép 6). Sem 2011-ben, de még 1972-ben az egész vár területén sem találtak egyetlen egy bográcstöredéket.

A kerámia mennyisége és jellege nem tesz lehetővé közelebbi kelteztést a 10–11. századon belül. A kerámiadíszítések közül a hullámvonalköteg és a fogaskerék minta tekinthető többé-kevésbé kelteztési alapnak. A kutatás eddigi álláspontja szerint az előbbi a 10–11. századra általánosan jellemző, míg az utóbbi csak a 11. századtól fordul elő (TAKÁCS 1996, 340; MERVA 2012, 6-7). Hontról eddig egyetlen bográcstöredék sem került elő, ami egyes régiókban inkább a 10. század jellemző vonásának látszik (WOLF 2003, 100-103). A fogaskerék minta megjelenése azonban itt egy későbbi kelteztés irányába mutat.

Feltűnő a honti töredékek esetében, hogy az SNR-031-es rétegből nem került elő fogaskerék mintás töredék. Ugyanakkor az SNR-042-es gödör egyik darabján egyszerre láthatjuk a két díszítési típust (17. kép 6). Ezek alapján, a kelteztés kérdését a különböző helyekről származó töredékek esetében egységesen lehet kezelni.

A honti kerámialeletek egyáltalán nem tekinthetők kifejezetten jellegzetesnek, így számos 10–11. századi, de akár 9–12. századi leltőhelyen is található hasonló darabokat. Az analógiák vizsgálatánál első helyen a honti várral azonos funkciójú helyszínek vizsgálata merül fel. Ilyen feldolgozást Magyarország vonatkozásában a közelmúltban Merva Szabina kezdte meg. Az általa vizsgált győri és soproni kerámia töredékek típusai és díszítései közel állnak a honti leletekhez. A kelteztés szűkítésére a 10–11. századon belül itt sem volt lehetőség (MERVA 2012, 5–31). A mosoni kerámialeletek formájában és anyagában is jó analógiát jelentenek (TAKÁCS 1996, 135–195). A borsodi 10. és 11. századra kelteztett leletanyag szintén több hasonlóságot mutat a honti kerámiával. A díszítések és a fazekak peremkiképzése mellett a két fazékforma egyidejű jelenléte is megemlíthető (WOLF 2006, 48–49). Borsod esetében a település két erőteljesen elváló rétegét figyelték meg, és így lehetőség nyílt a 10. és a 11. századi leletcsoportok elkülönítésére. A kettő közül a díszítések (főleg a fogaskerék minta jelenléte), az anyag, a kiegészítés módja és a peremkiképzések alapján az utóbbi sokkal közelebbi áll a honti leletekhez. További hasonlóság, hogy egyik helyszínről sem ismert bográcstöredék ebből a korszakból (WOLF 2008, 95–96).

A már közelebbi régiót vizsgálva, korabeli, publikált település ismert Esztergom Szentgyörgymezőről. Az innen közölt kerámia jelentősen eltér a honti daraboktól, azoknál archaikusabbnak tűnik. A túlnyomórészt 10. századra kelteztett településről éppen a kevés 11. századi lelet hasonlít inkább Hontra (LÁZÁR 1998, 66, 54. ábra 1; 70, 55. ábra; 72, 56. ábra; 76). Már inkább hasonló darabokat találunk a

bényi vár ásatásain, a sáncnál későbbi objektumokból (pl. 6/1963-as ház) (HABOVŠTIAK 1966, 464–465, 29. kép 7–8, 11). Valamivel távolabb, északnyugatra, a Szelezsény (Sľažany, okr. Nitra) határában feltárt falurészlet kerámiája emelhető még ki. Itt, az általános formai analógiák mellett a 20/86. objektumból származó két töredék díszítése rokonítható az egyik honti darabbal: mindegyiken a bekarcolt hullámvonalaköteg és a fogaskerékminta egyszerre szerepel. A szelezsényi leleteket inkább a 11. századra keltezhetjük, bár a szerző nagyon óvatosan a 10–12. század közé teszi a teljes település fennállását (RUTTKAY 1992, 598, 6. kép 6, 14, 601).

Összegezve a kerámia értékelését, úgy tűnik, hogy azok keltezése inkább a 11. századra tehető. Feltűnő a késő Árpád-kori és a késő középkori kerámia teljes hiánya. Ez csak azzal magyarázható, hogy a vár nagyon korán elveszítette a jelentőségét, gyakorlatilag már az első felégetése után felhagyhatták. Mivel a történeti forrásokból tudjuk, hogy Hont még egy darabig betöltötte a megyeszékhely szerepét, feltételezhető, hogy egyszerűen a közelebről nem ismert konfliktusban elpusztult vár

helyét felhagyták.

A vár sáncán nem látható semmiféle olyan nyom, amely a megújítására vagy átépítésére utalna. Ugyanakkor az elszenesedett gerendák jó állapotban maradtak meg, megégésük idején még nem kezdtek korhadni, vagyis a sánc nem állhatott fenn túl régóta. A sáncból származó gerendák dendrokronológiai vizsgálatát Grynaeus András végezte el. Eredményei szerint a faanyag alkalmas ilyen vizsgálatok elvégzésére, de a közelebbi kronológia meghatározása jelenleg még nem lehetséges, mivel a Kárpát-medence ezen régiójában egyelőre nem áll rendelkezésre a teljes évgyűrű-sor. Véleménye szerint a gerendák az 1000 körüli időszakra tehetőek.

Összevetve a kerámiakeltezést, a dendrokronológiai eredményeket és a történeti adatokat, a honti ispánsági vár keltezését 1000 körüli időszakra, nagyobb valószínűséggel a 11. század elejére tehetjük. A sánc és a vár is azonban már a 11. század folyamán, de legkésőbb a 12. században elpusztulhatott (NOVÁKI–SÁNDORFI–MIKLÓS 1979, 29–31). A rendelkezésre álló adatok nem teszik lehetővé a vár pusztulását okozó történeti események meghatározását.

Jegyzetek

1 A feltárás társvezetője és állandó munkatársa Zandler Krisztián volt, az ásatáson az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészet szakos hallgatói vettek részt: Vargha Mária, Nagy Szabolcs Balázs, Nádai Zsófia,

Kovács Bianka, Szalai Emese, Herbst Anna. A geodéziai felmérést és a dokumentáció elsődleges digitális feldolgozását Érdi Benedek végezte. Mindnyájuknak ezúton is köszönöm a segítségét.

IRODALOM

ÁMTF III

ASZT 2006

GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest 1987.

ASZT Á, „Markalf hazája...” *Újabb régészeti kutatások a mosoni ispáni központban.* Arrabona 44/1 (2006) 9–39.

- BAKÁCS 1971 BAKÁCS I., *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest 1971.
- BARBU–ZDROBA 1979 M. BARBU–M. ZDROBA, *Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1978*. Ziridava 11 (1979) 181–193.
- BEDNÁR–SAMUEL 2004 P. BEDNÁR–M. SAMUEL, *Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 11. Jahrhundert*. SIA 49 (2004) 301–345.
- BEDNÁR–ŠIMKOVIC 2012 P. BEDNÁR–M. ŠIMKOVIC, *Opevnenie Nitrianskeho hradu*. In: V. Judák (szerk.), *Nitriansky hrad a Katedrálly chrám – Bazilika sv. Emeráma*. Nitra 2012, 42–53.
- BEDNÁR 2005 P. BEDNÁR, *Nitriansky hrad vo svetle archeologického výskumu*. In: M. Ruttkay (szerk.), *Dávne dejiny Nitry a okolia vo svetle najnovších archeologických nálezov*. Nitra 2005, 91–98.
- BENKŐ 1998 BENKŐ E., *A középkori Arad*. In: Mészáros K. (szerk.), *Az aradi vár története*. Budapest 1998, 7–41.
- BÓNA 1998 BÓNA I., *Az Árpádok korai várai*. Debrecen 1998.
- DERCSÉNYI 1984 DERCSÉNYI D. (szerk.), *Nógrád megye műemlékei*. Budapest 1954.
- DWORACZYK–KOWALSKA–RULEWICZ 2003 M. DWORACZYK–A. B. KOWALSKA–M. RULEWICZ, *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium*. Szczecin 2003.
- DWORACZYK–KOWALSKA 1998 M. DWORACZYK–A. B. KOWALSKA, *Z dziejów Suburbium w Szczecinie. (Wyniki badań archeologicznych z lat 1992-1997)*. SprawA 50 (1998) 93–110.
- ERDÉLYI 1902 ERDÉLYI L., (szerk.), *A pannonhalmi főapátság története. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I*. Budapest 1902.
- GÁLL 2011 GÁLL E., *Doboka – IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez*. Kolozsvár 2011.
- GEDIGA 1969 B. GEDIGA, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1967 roku*. SprawA 21 (1969) 223–239.
- GÖMÖRI–MÁRTON–HERTELENDI–BENKŐ 1994 GÖMÖRI J.–MÁRTON P.–HERTELENDI E.–BENKŐ L., *Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel*. Arrabona 31-33 (1994) 49–77.
- GÖMÖRI 2002 GÖMÖRI J., *Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpádokban*. Sopron 2002.
- HABOVŠTIK 1966 A. HABOVŠTIK, *K otázke datovania hradiska v Bini*. SIA 14 (1966) 439–486.
- HENNING–RUTTKAY 2011 J. HENNING–M. RUTTKAY, *Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt*. In: J. Macháček–S. Ungerman (szerk.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14*. Bonn 2011, 259–288.
- HOLUBOWICZ 1955 W. HOLUBOWICZ, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1954 r.* SprawA 1 (1955) 207–234.
- HOLUBOWICZ 1962 W. HOLUBOWICZ, *Rozmieszczenie budynków, ulic i podwórz w Opolu na Ostrówku w X-XIII w.* Światowit 24 (1962) 515–556.

- HORVÁTH 2001 HORVÁTH I., *Az esztergomi királyi és érseki székhely az Árpádok korában*. In: Horváth I. (szerk.), „Lux Pannoniae” Esztergom, az ezeréves kulturális metropolis. Konferencia 2000. június 15-17. Esztergom 2001, 15–36.
- HORVÁTH 2002 HORVÁTH I., *Az Árpád-kori Esztergom*. In: K. Cseh J. (szerk.), Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia Tatabánya, 2001. július 30-31. Tatabánya 2002, 233–254.
- IAMBOR–MATEI 1975 P. IAMBOR–Ș. MATEI, *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăstur*. AHA 18 (1975) 291–304.
- IAMBOR 2005 P. IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*. Cluj-Napoca 2005.
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ GY., *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest 1988.
- KRYSZTOFIAK 1998 T. KRYSZTOFIAK, *Z badań nad chronologią umocnień obronnych grodu gieckiego*. In: H. Kóčka-Krenz–W. Łosiński (szerk.), Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum. Poznań 1998, 150–158.
- KUBIAK–MAKOHONIENKO–POLCYN 1991 L. KUBIAK–M. MAKOHONIENKO–M. POLCYN, *Wstępne doniesienie z badań średniowiecznego mostu/grobli w Gieczu koło Środy Wlkp.* Studia Lednickie 2 (1991) 217–227.
- KUKLIŃSKI 1995 A. KUKLIŃSKI, *Pierwsze odkrycie wału wczesnopiastowskiego (?) na Wawelu datowanego dendrochronologicznie*. SprawA 47 (1995) 237–254.
- KUKLIŃSKI 2005 A. KUKLIŃSKI, *Forschungsstand zur Besiedlung und mittelalterlichen Wehranlagen in süd-westlichen Teil des Wawels – Stan badań nad osadnictwem i umocnieniami średniowiecznymi w południowo-zachodniej części Wawelu*. SprawArch 57 (2005) 215–318.
- KURNATOWSKA 2004 Z. KURNATOWSKA, *The stronghold Giecz in the light of new and older research*. In: P. Urbańczyk (szerk.), Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennium. Warsaw 2004, 207–222.
- LÁZÁR 1998 LÁZÁR S., *Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn*. Budapest 1998.
- LECIEJEWICZ–ŁOSIŃSKI–TABACZYŃSKA 1961 L. LECIEJEWICZ–W. ŁOSIŃSKI–E. TABACZYŃSKA, *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*. Wrocław 1961.
- LECIEJEWICZ–RĘBKOWSKI 2004 L. LECIEJEWICZ–M. RĘBKOWSKI, *Kołobrzeg – an early town on the Baltic coast*. In: P. Urbańczyk (szerk.), Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennium. Warsaw 2004, 33–46.
- MALINIAK 2011 P. MALINIAK, *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2011.
- MERVA 2012 MERVA SZ., *A kora Árpád-kori sáncvárak keltezési lehetőségei*. Castrum 15 (2012) 5–32.
- MOŹDZIOCH 2002 S. MOŹDZIOCH, *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*. Warszawa 2002.

- MOŹDZIOCH 2004 S. MOŹDZIOCH, *The Castrum Munitissimum Bytom – a local power centre of the early Piast state*. In: P. Urbańczyk (szerk.), *Polish Lands at the Turn of the First and the Second Millennia*. Warsaw 2004, 305–318.
- НЕРОМЈАСЦИН 2008 В. Ю. НЕРОМ’ЯЩИХ, *Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возв’язля (за результатами розкопок 1988–1998 рр.)*. In: О. П. МОЦЯ (szerk.), *Літописний Возв’язль (дослідження 1988–2007)*. Київ 2008, 69–78.
- NOVÁKI–SÁNDORFI–MIKLÓS 1979 NOVÁKI GY.–SÁNDORFI GY.–MIKLÓS Zs., *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*. Budapest 1979.
- NOVÁKI 1964 GY. NOVÁKI, *Zur Frage der sogenannten „Brandwälle“ in Ungarn*. *Acta ArchHung* 16 (1964) 99–149.
- PASCU–RUSU–IAMBOR 1968 Ș. PASCU–M. RUSU–P. IAMBOR et alii, *Cetatea Dăbâca*. *ActaMN* 5 (1968) 153–202.
- PIANOWSKI–PROKSA 2008 Z. PIANOWSKI–M. PROKSA, *Najstarsze budowle Przemysła. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*. Rzeszów 2008.
- POLESKI 1996 J. POLESKI, *Zawada Lanckorońska und Naszacowice – zwei frühmittelalterliche Burgwälle im Zuflußgebiet des Dunajec in Kleinpolen*. In: Č. Staňa–L. Poláček (szerk.), *Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa. Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Symposium Mikulčice, 5–9. September 1994*. Brno 1996, 85–98.
- POLESKI 2004 J. POLESKI, *Naszacowice. Ein frühmittelalterlicher Burgwall am Dunajec I. Stratigraphie, Chronologie, Architektur*. Kraków 2004.
- PRINCOVÁ–MAŘÍK 2006 J. PRINCOVÁ–J. MAŘÍK, *Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu*. *AR* 58 (2006) 643–664.
- PROCHÁZKA 2009 R. PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*. Brno 2009.
- RAPPOPORT 1956 П. А. РАППОПОРТ, *Очерки по истории русского военного зодчества X–XIII вв.* Москва – Ленинград 1956.
- RUSU–HUREZAN 1999 A. A. RUSU–G. P. HUREZAN, *Cetăți medievale din județul Arad*. Arad 1999.
- RUSU 1980 M. RUSU, *Cetățile Aradului*. *Ziridava* 12 (1980) 165–178.
- RUSU 2000 A. A. RUSU, *Arad és Temes megye középkori erődítményei*. In: Kollár T. (szerk.), *A középkori Dél-Alföld és Szeged 2000*, 559–592.
- RUTTKAY 1992 M. RUTTKAY, *Sídlisko z 10–12. stor. v Sľažanoch, okres Nitra*. *AR* 44 (1992) 593–610.
- SCHULDT 1962 E. SCHULDT, *Slawischen Burgen in Mecklenburg. Sonderausstellung*. Schwerin 1962.
- ŠOLLE 1950 M. ŠOLLE, *Stará Kouřim po nových objevech v r. 1949*. *AR* 2 (1950) 87–93.
- ŠOLLE 1951 M. ŠOLLE, *Dvojitá brána na kouřimském hradišti*. *AR* 3 (1951) 105–109.

- ŠOLLE 1953 M. ŠOLLE, *Starší a mladší opevnění kouřimské akropole*. AR 5 (1953) 740–744;
- SOÓS 1928 Soós E., *Magyarország várai. 1889-1928*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat.
- SOSNOWSKA 2001 E. SOSNOWSKA, *Przedromański zespół rotunda-palatium w Przemyślu*. In: J. Gancarski (szerk.), *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. Dzieje Podkarpacia*. Tom V. Krosno 2001, 207–213.
- SRH I SZENTPÉTERY E., *Scriptores Rerum Hungaricarum I*. Budapest 1937.
- ŠTEFANOVIČOVÁ–HENNING–RUTTKAY 2006 T. ŠTEFANOVIČOVÁ–J. HENNING–M. RUTTKAY, *Možnosti prezentácie veľkomoravských archeologických pamiatok na Bratislavskom hrade*. In: K. Pieta–K. Ruttkay–M. Ruttkay (szerk.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra 2006, 237–246.
- ŠTEFANOVIČOVÁ 1975 T. ŠTEFANOVIČOVÁ, *Bratislavský hrad v 9–12. storočí*. Bratislava 1975.
- ŠTEFANOVIČOVÁ 1998 T. ŠTEFANOVIČOVÁ, *Neufunde aus der Bratislavaer Burg*. In: J. Henning–A. T. Ruttkay (szerk.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn 1998, 427–434.
- SZÁRAZ 2005 SZÁRAZ CS., *Zalaszentiván, Kisfaludi-hegy*. RégKut 2005, 343.
- TAKÁCS 1996 M. TAKÁCS, *Formschatz und genauere Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefbene*. Acta ArchHung 48 (1996) 135–195.
- TAKÁCS 1996 TAKÁCS M.: *Veszprém megye 10–11. századi kerámiája*. PaMÉ 6 (1996) 329–351.
- TOMKA 1987 TOMKA P., *Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sánccvárok történetéhez*. SSz 41 (1987) 147–155.
- TOMKA 2006 TOMKA P., *A győri ispáni vár*. Castrum 3 (2006) 113–116.
- TUREK 1977 R. TUREK, *Vztah Kouřimě a Libice*. AR 29 (1977) 505–520.
- UNVERZAGT 1969 W. UNVERZAGT, *Aufbau und Zeitstellung des Burgwalls von Lossow, Kr. Eisenhüttenstadt*. In: K.-H. Otto–J. Herrmann (szerk.), *Siedlung, Burg und Stadt. Studien zu ihren Anfängen*. Berlin 1969, 335–341.
- VÁLYI 1799 VÁLYI A., *Magyar országnak leírása*. II. kötet. Buda 1799.
- WOLF 2003 WOLF M., *Adatok 10. századi edénművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai*. HOMÉ 42 (2003) 85–108.
- WOLF 2006 WOLF M., *Adatok a X. századi magyarság kerámiaművességéhez*. In: Holló Sz. A.–Szulovszky J. (szerk.), *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Budapest – Veszprém 2006, 47–58.
- WOLF 2008 WOLF M., *A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk*. PhD Disszertáció. Szeged 2008.

DIE FORSCHUNG DER GESPANSCHAFTSBURG VON HONT IM JAHRE 2011

Zusammenfassung

In der Gemarkung der Gespanschaftsburg von Hont wurde im Jahre 2011 das zweite Mal möglich, archäologische Ausgrabungen durchzuführen. Während dieser Freilegungen kam ein weiteres Detail des Burgwalls zum Vorschein. Der auf künstlichem Hügel Erhöhung errichtete 1 m breite Wall bestand aus einer Reihe von Kassetten mit durchschnittlich 1,8 m langen, geschlossenen Wällen. Der Wall wurde am Hügel mit zwischen den Kassetten verzapften Querbalken mit spitzem Ende befestigt. Was die Größe und die Konstruktion des Walls betrifft, hat er unseren heutigen Kenntnissen nach weder im Karpatenbecken

noch in tschechischen, polnischen und in ostslawischen Gebieten Analogien.

Aus der Schicht über den Trümmern des Walls kam typische früharpadenzeitliche Keramik zum Vorschein, die 10.–11. Jh. datiert werden kann. Die unter den Bruchstücken aufgefundenen Fragmente mit sog. Zahnradmotiv belegen lieber eine Datierung ins 11. Jh. Die dendrochronologische Analyse der Holzproben von den verkohlten Balken in gutem Erhaltungszustand hatte bis jetzt kein Ergebnis, da aus dieser Zeit nur geringes Holzmaterial zur Verfügung steht.

M. Mordovin

M. Mordovin
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Múzeum krt. 4/b
H-1088
mordovin.maxim@btk.elte.hu

